

บทที่ 6

ชุมชนในยุคการแสวงหาทางเลือก (พ.ศ. 2540-2552)

จากการที่นายทุนเรือประมงและนายทุนประมงขนาดเล็กได้เข้าร่วมประกอบการประมง โดยมีหน้าที่เป็นแรงงานที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของระบบแพปลา ขณะที่กระบวนการทำงานของทุนภายในโครงสร้างการประมงของแพปลาได้ทำการเอารัดเอาเปรียบ ขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน ผูกขาดทางการตลาด และอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ที่มีแต่เพิ่มขึ้นไม่สอดคล้องกับปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำที่จับมาได้ จนท้ายที่สุดบรรดานายทุนเรือประมงและนายทุนประมงขนาดเล็ก ได้ทำการปลดหนี้แพปลาในครั้งสุดท้ายคือการส่งมอบเรือประมงที่เป็นปัจจัยการผลิตหลักของตนให้กับนายทุนแพปลา ขณะที่การขยายตัวของอุตสาหกรรมได้ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามาสู่การละเมิดทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนปากน้ำประแส ชาวบ้านจึงได้รื้อฟื้นพลังสังคมของตน นำไปสู่การปรับโครงสร้างทางอำนาจใหม่เพื่อการต่อสู้ รักษาฐานที่มั่นทางทรัพยากรทางธรรมชาติ ตลอดจนการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกที่หันกลับมามองพื้นที่ในชุมชนมากขึ้น

การรื้อฟื้นพลังทางสังคมใหม่ของชุมชน

1. รัฐท้องถิ่นกับการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส

1.1 การพัฒนาสู่ความเป็นเมืองท่องเที่ยว

การกระจายอำนาจรัฐส่วนกลางได้แผ่ขยายลงสู่ท้องถิ่น ได้มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นตามแนวทางของชุมชนเอง แนวยุทธศาสตร์นโยบายของท้องถิ่นประการหนึ่งได้แก่ การนำเมืองประแสสู่การเป็นเมืองท่องเที่ยวสำคัญในพื้นที่ ถูกกำหนดขึ้นมาในวิสัยทัศน์การพัฒนาเมืองประแสว่า

“เมืองท่องเที่ยวแห่งใหม่ของภาคตะวันออก

แหล่งอาหารทะเลขึ้นชื่อ

โครงสร้างพื้นฐานพร้อม

สิ่งแวดล้อมดี

คนมีคุณภาพและปลอดภัย”

ที่มา: เทศบาลตำบลปากน้ำประแส (2550)

การกำหนดวิสัยทัศน์ได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ข้อกำหนดของรัฐท้องถิ่นได้นำมาสู่แนวทางสนับสนุนให้ชุมชนกลายเป็นเมืองการท่องเที่ยว ความเป็นมาประวัติศาสตร์ถูกหยิบขึ้นมาใช้และสวมรอยใหม่ ให้ชุมชนมีสถานะทางประวัติศาสตร์ มีการรื้อฟื้นประเพณีอันดีงาม ที่เป็นแรงดึงดูดให้แก่นักท่องเที่ยวภายนอก การสนับสนุนจากรัฐท้องถิ่นได้เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ของชุมชน เพื่อแสดงตัวตนของชุมชน มีกระบวนการสร้างชุมชน/รื้อฟื้น วัฒนธรรมชุมชนใหม่เพื่อช่วงชิงพื้นที่การท่องเที่ยวอย่างเข้มข้น

1.1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนปากน้ำประแส

ประวัติศาสตร์ถูกหยิบยกสร้างขึ้นใหม่แล้วสวมรอยลงบนผืนแผ่นดินเมืองประแส พื้นที่แห่งชีวิตได้ถูกนิยามขึ้นใหม่ ที่สะสมไปด้วยเรื่องราวความเป็นมาของผู้คนที่สัมพันธ์อยู่กับประวัติศาสตร์ชาติ ชุมชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ จากการใช้แนวคิดของวีรบุรุษทั้งบุคคลจริง บุคคลทางประวัติศาสตร์และวัตถุทางประวัติศาสตร์ด้วย ที่ให้ความสำคัญกับชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่ การเป็นเส้นทางเดินทางเดินทัพ เป็นที่แวะพักกองทัพของพระเจ้าตากสินมหาราช การเป็นพื้นที่พักของกองทัพในการเดินทางเพื่อเข้าไปรวบรวมไพร่พลและการเริ่มต้นกอบกู้บ้านเมือง ซึ่งหมายความว่าพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานที่ย่อมสามารถอธิบายถึงความสมบูรณ์ของแหล่งธรรมชาติได้

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนชุมชนตามแนวชายฝั่งทะเลตะวันออกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 หรือ พระปิยมหาราช และการเสด็จมาสู่เมืองประแสได้มีพระราชดำริให้ทรงสร้าง วัดสมมุติเทพฐาปนารามและการจัดตั้งโรงทหารในพื้นที่ของชุมชน ดังนั้นการเสด็จมาของรัชกาลที่ 5 ที่เป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยได้นำมาสู่ความภาคภูมิใจของชาวบ้าน โดยมีการกล่าวถึงว่าการเสด็จมาของพระปิยมหาราชได้นำมาสู่การตั้งชื่อเมืองของชุมชนปากน้ำประแสด้วย

“เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกว่า “ปากน้ำประแส” เพราะมีเหตุที่แม่น้ำไหลมาเมื่อปะทะหรือปะกับกระแสน้ำที่ไหลออกมาจากคลองต่าง ๆ กระแสน้ำจะเปลี่ยนทิศทางอยู่เสมอ...เมื่อถึงบริเวณแหลมเมืองปัจจุบันก็ได้ปะทะหรือปะกับกระแสน้ำที่ไหลออกมาจากคลองหนองโหลง ซึ่งเป็นทิศทางที่ไหลเป็นตะวันออกมาตะวันตก กระแสน้ำก็เปลี่ยนทิศทางไหลลงทางทิศใต้ทันที ด้วยเหตุนี้ก็จะเป็นไปได้ที่เป็นเหตุให้ทรงเห็นว่าเป็น ปากน้ำประแส” (เทศบาลตำบลปากน้ำประแส, 2550, หน้า 3)

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าการเสด็จมาเยี่ยมของพระปิยมหาราช เนื่องจากความสำคัญของเมืองประแสที่มีสถานะเป็นหัวเมืองสำคัญในอดีต โดยอาจนับตั้งแต่การเป็นพื้นที่ตั้งกองทหารเพื่อปกป้องราชอาณาจักรและพื้นที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภูมิภาค

การเสด็จของพระมหากษัตริย์องค์ต่อมาคือบุคคลที่มีอยู่จริงถูกนำมาผนวกอยู่บนพื้นที่ปากน้ำประแสคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ 9 ที่ได้เสด็จมาพร้อมกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เพื่อเปิดศาลพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ในพื้นที่ของชุมชนปากน้ำประแสหรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า "ศาลกรมหลวงชุมพรฯ หรือศาลเสด็จเตี่ย" ในวันศุกร์ที่ 19 ธันวาคม 2512 ศาลดังกล่าวได้เป็นที่นับถือสักการะให้แก่ผู้คนในชุมชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะกลุ่มชาวประมงที่ออกล่องเรือออกทำการประมงก็จะทำการกราบไหว้ขอพรเพื่อให้ตนสามารถจับปลาให้ได้มาก โดยกองทัพเรือจะมีหน้าที่ดูแลศาลของเสด็จเตี่ย ซึ่งจะมีทหารเรือมาเข้าประจำการเพื่อดูแลรักษาประมาณ 1-2 คน การเข้ามาของศาลกรมหลวงชุมพรฯ ได้กลายเป็นการสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ลงบนพื้นที่ของชุมชนโดยเบ็ดเสร็จ

นอกจากการอ้างอิงถึงวีรบุรุษของชาติทั้งในประวัติศาสตร์และที่มีตัวตนอยู่จริงเพื่อสร้างความหมายและนิยามตัวตนของชุมชนปากน้ำประแสในประวัติศาสตร์ชาติ ชุมชนยังได้ใช้วัตถุที่มีฐานะทางประวัติศาสตร์ ถูกนำมาเชื่อมโยงให้กลายเป็นสิ่งที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน คือ “เรือรบหลวงประแส” เรือรบเป็นวัตถุอีกชนิดหนึ่งที่ถูกนำมาติดตั้งเพื่ออ้างอิงสถานะทางประวัติศาสตร์ของชุมชนด้วยเหตุผลร่วมกันคือ ชื่อของเรือรบที่สอดคล้องกับชื่อของชุมชนคือ “ประแส” ด้วยประวัติศาสตร์ของเรือรบที่ได้เข้าประจำการเมื่อปี พ.ศ. 2494 และเข้าร่วมรบในสงครามเกาหลี จนได้รับคำชมเชยจากชาวต่างชาติและได้เกียรติบัตรรบร่วมในสงครามเกาหลี ภายหลังการกลับเข้าสู่ประเทศไทยเรือรบดังกล่าวนี้ได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ ภายหลังจากการปลดประจำการ ในวันที่ 22 มิถุนายน 2543 จากกองทัพเรือ เข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ของชุมชนในวันที่ 25 ธันวาคม 2546 การเข้ามาของเรือรบที่ได้สั่งสมประวัติศาสตร์ของตัวเอง เมื่อเข้ามาอยู่ในชุมชนทำให้ชาวบ้านรู้สึกเป็นความภาคภูมิใจกับการมีประวัติศาสตร์ร่วมกันอยู่กับเรือรบหลวงประแส

ในข้างต้นจะเห็นได้ว่าชุมชนได้สร้างตนประวัติศาสตร์ของตนให้ผนวกรวมอยู่ไปกับประวัติศาสตร์ชาติเพื่อสร้างอัตลักษณ์ (Identity) ตัวตนของชุมชนได้กลายเป็นความสำคัญหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ ด้วยนิยามถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยการอ้างอิงถึงการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ที่ทรงสถานะเป็นมหาราชถึง 3 พระองค์และรวมไปถึงความศักดิ์สิทธิ์

ของกรมหลวงชุมพรฯ ถูกผนวกรวมไปด้วยกองทัพเรือที่มีประสิทธิภาพอันเป็นความภูมิใจของ
ชาวชุมชนปากน้ำประแส

1.1.2 การผลิต/ สร้างวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

จากการสำรวจความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของชุมชนปากน้ำประแสได้เริ่มแล
ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้น ชุมชนปากน้ำประแสถูกทำให้สูญเสียความทรงจำ
ทางด้านประวัติศาสตร์ ด้วยประวัติศาสตร์กระแสหลักที่อธิบายถึงความเป็นมาของเมืองระยอง
และการเดินทางเข้ามาอนุสาวรีย์ของสุนทรภู่ การพักผ่อนตามชายหาดทะเลที่สวยงามได้กลายเป็น
การเสนอการท่องเที่ยวรูปแบบกระแสหลักของจังหวัดระยองและความเป็นเมืองแห่งอุตสาหกรรม
ด้วยคำขวัญของเมืองระยองที่ว่า

“ผลไม้รสล้ำ อุตสาหกรรมก้าวหน้า น้ำปลารสเด็ด เกาะเสม็ดสวยหรู สุนทรภู่กวีเอก”

ด้วยคำขวัญของเมืองระยองจะเห็นได้ถึงความเป็นมาสถานะทางประวัติศาสตร์
กระแสหลักถูกเชื่อมโยงไปกับวีรบุรุษที่เป็นบุคคลจริงทางประวัติศาสตร์ และการเสนอภาพตัวแทน
ของเกาะเสม็ด ถูกแทนไปด้วยภาพชายหาดสวยหรูทั่วจังหวัดระยอง เช่น หาดแม่รำพึง แหลม
แม่พิมพ์ ภาพที่เป็นตัวแทนที่ถูกนำเสนอผ่านระบบการสื่อสารในภาคส่วนต่าง ๆ ของหน่วยงานรัฐ
และภาคเอกชน ได้กลายเป็นภาพที่กดทับ “ความเป็นประแส” ที่เป็นพื้นที่ที่ไร้ซึ่งภาพตัวแทนที่ถูก
นำเสนอผ่านสื่อสารมวลชนผ่าน “ความเป็นเมืองระยอง”

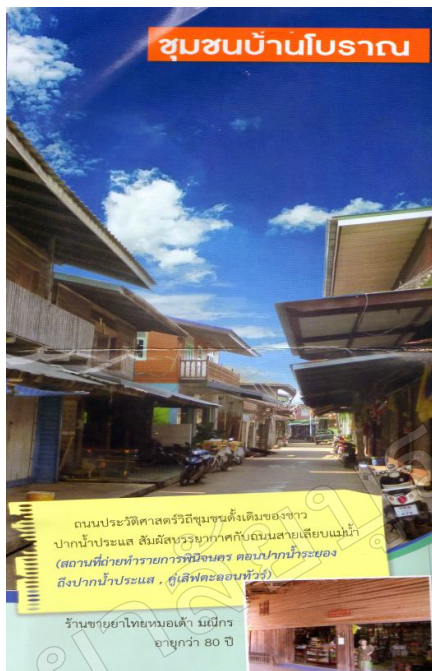
ชุมชนปากน้ำประแสจึงได้เริ่มผลิต/สร้างภาพตัวแทนใหม่ ผ่านรูปแบบของภาษา
ผ่าน รูปแบบวารสาร เอกสาร แผ่นพับ ของหน่วยงานรัฐในท้องถิ่นออกสู่ พื้นที่สาธารณะมากขึ้น
ด้วยการเสนอวิถีของชุมชนปากน้ำประแสว่า “มาระยองลงไปประแส ฮี” ดังรูปภาพ

ภาพที่ 16 แผ่นพับประชาสัมพันธ์กิจกรรมของเทศบาลตำบลปากน้ำประแส

วาทกรรม “...มาระยองลงไปประแส...อิ” ถูกสร้างขึ้นเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับชุมชนปากน้ำประแสได้มีตัวตนและปลดปล่อยตนเองออกมาจากการกดทับของเมืองระยอง และแสดงให้เห็นว่าชุมชนประแสมีสถานะเป็นเมืองท่องเที่ยวแห่งหนึ่งในพื้นที่ของจังหวัดระยอง ดังเอกสารประชาสัมพันธ์ในรูปภาพ ที่เป็นเอกสารเผยแพร่และประชาสัมพันธ์กิจกรรมภายในชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านในตำบลรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้จัดทำขึ้นภายในชุมชนในช่วงที่ผ่านมา การผลิต/สร้างภาษาของชุมชนได้กลายเป็นการสร้างสัญลักษณ์ภาพตัวแทน ของชุมชนปากน้ำประแส เพื่อเชิญนักท่องเที่ยว ที่เข้ามาเยี่ยมเยือนจังหวัดระยองให้เข้าสู่ชุมชน และการสร้างพื้นที่ของชุมชนปากน้ำประแส ให้มีที่อยู่ในฐานะเมืองท่องเที่ยวอีกเมืองหนึ่งบนพื้นที่จังหวัดระยอง รูปแบบของวาทกรรมได้ถูกผลิตซ้ำผ่านกระบวนการสื่อสารออกไปสู่ภายนอกของชุมชนอย่างหลากหลายมากขึ้น ดังเช่น สินค้าประเภทเสื้อผ้าและเครื่องแต่งกายที่จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว และเอกสารแผ่นพับใบปลิวเพื่อการประชาสัมพันธ์ชุมชนออกสู่ภายนอกมากขึ้น

กระบวนการผลิต/สร้างของชุมชนปากน้ำประแสได้ประสบความสำเร็จ ภายหลังจากเข้าไปทำรายการเพื่อเสนอภาพในอดีตของชุมชนปากน้ำประแสในสังคมสมัยใหม่ของ บทบาทของสื่อสารมวลชนที่มีพลังสูงและสะท้อนภาพทางประวัติศาสตร์ ประกอบสร้างไปกับบรรยากาศเก่า ๆ ในถนนสายดั้งเดิมของชุมชน ภาพดังกล่าวได้ถูกผลิตซ้ำผ่านระบบสื่อสาร ถ่ายทอดออกไปในวงกว้าง การเสนอภาพเก่าเรื่องเพื่อสะท้อนความเป็นอดีตที่คนส่วนใหญ่ต่างถวิลหา เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถที่จะย้อนเวลากลับไปสู่อดีตได้ แต่เราสามารถที่จะสร้างอดีตอันสวยงามเพื่อสร้างจินตนาการที่มีผลต่อความรู้สึกให้แก่มนุษย์ได้หรือการโหยหาอดีต (Nostalgia) ดังภาพข้างล่าง

ภาพที่ 17 สถานที่ท่องเที่ยว ชุมชนปากน้ำประแส

การจัดวางองค์ประกอบของแผ่นพับประชาสัมพันธ์ ข้อความทางด้านบนที่ได้อธิบายถึงความเก่าแก่ที่สอดคล้องไปกับคำอธิบายด้านล่าง ที่ได้กล่าวถึงความเป็นดั้งเดิมทั้งในภาพของชุมชนและวิถีชีวิตของชาวบ้านด้วย ที่เรียบง่ายและความราบเรียบบนพื้นที่ของชุมชน แสดงความเป็นคู่ตรงข้ามของความสับสนวุ่นวายในชุมชนเมือง ภาพแสดงของร้านขายยาไทย ในรูปแบบของความเก่าแก่ ทั้งด้านองค์ประกอบของบ้านไม้ ภาพของผู้เฒ่าที่ยืนอยู่หน้าบ้าน สอดคล้องไปกับการนำเสนอภาพเก่าเล่าเรื่องความเรียบง่ายของชุมชน ภาพที่ถูกเลือกเพื่อนำเสนอ ออกสู่ภายนอก เพื่อดึงดูดชาวเมืองผู้ที่ต้องการหลบหนีความวุ่นวายและความสับสน ให้เข้ามาท่องเที่ยวพักผ่อนภายในชุมชนปากน้ำประแส และภายใต้แผ่นพับยังได้อ้างอิงถึงรายการโทรทัศน์ที่ถูกเลือกนำเสนอออกสู่สาธารณะเพื่อเป็นหลักประกันทางด้านจิตใจอย่างหนึ่งให้กับผู้ที่ประสงค์เข้ามาท่องเที่ยวภายในชุมชน

รูปแบบการผลิต/ สร้างของรายการที่เป็นเครื่องมือสื่อสารออกสู่ภายนอก ได้พยายามอธิบายและเชื่อมโยงชุมชนปากน้ำประแส เข้าอยู่กับประวัติศาสตร์ชาติ อีกทั้งการเป็นเมืองที่มีความเจริญเทียบเท่ากับเมืองระยองท่ามกลางยุคดังกล่าว ดังในคำสัมภาษณ์บุคคลอ้างอิงในรายการว่า

“เมื่อก่อนในอดีตก็จะมีเมืองระยองกับเมืองประแสเท่านั้นที่มีความเจริญมากที่สุด”

กระบวนการผลิต/สร้างภาพแทนของชุมชนด้วยการนำเสนอตัวตนของชุมชนผ่านการสื่อสาร ที่ได้พยายามเสนอองค์ประกอบหลักของชุมชนได้แก่ บ้านที่สร้างขึ้นมาจากไม้และถูกทำให้เก่าด้วยเทคนิคทางการสื่อสาร ผ่านการบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังในคำสัมภาษณ์ของผู้ร่วมรายการท่านหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“วิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิมก็คือการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ซึ่งการทำประมงพื้นบ้านก็ไม่ได้ทำให้ร่ำรวยมาก แต่ก็ไม่จนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ คนดั้งเดิมในประแสส่วนใหญ่ก็คือคนสันโดษ”

ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเสนอภาพตัวแทนของชุมชนที่เรียบง่าย สวยงามและไม่ซับซ้อน ปราศจากความขัดแย้งของคนในพื้นที่ ความสันโดษ คือความพึงพอใจในสิ่งที่ตนเองได้รับ ที่แสดงเป็นตัวแทนของคนในชุมชนปากน้ำประแสและตอกย้ำความเรียบง่าย ของชาวบ้าน

การประสบความสำเร็จจากกระบวนการผลิต/สร้างของชุมชนปากน้ำประแส ให้มีเรื่องราวของความดั้งเดิม ด้วยการจัดวางองค์ประกอบลงในรูปแบบใหม่ แล้วนำเสนอภาพเก่าเล่าเรื่องอดีต เพื่อร้อยพันความทรงจำของผู้คนที่เข้ามาเยี่ยมชม และสร้างจินตนาการความรู้สึกถึงความงดงามในอดีต ได้ถูกผลิตซ้ำด้วยกระบวนการทางด้านการสื่อสารได้แก่ รายการโทรทัศน์ แผ่นพับของชุมชน เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่ถูกผลิตสร้างขึ้นในชุมชนถูกจัดจำหน่ายเป็นสินค้าเพื่อการโฆษณาให้กับชุมชน

1.1.3 การร้อยพันประเพณีเพื่อเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

รูปแบบวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนปากน้ำประแสที่สำคัญ ถูกอ้างถึงขึ้นมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของ วัดสมมุติเทพฐาปนาราม ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำริให้สร้างขึ้น ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำ ในอดีตคือ ความสัมพันธ์อยู่ด้วยกันทั้ง 3 ส่วนด้วยกัน คือ ชาวบ้านในชุมชนปากน้ำประแสที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา งานประเพณีจะถูกจัดขึ้นในวั เพ็ญเดือนสิบสอง เนื่องจากชาวบ้านจะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำประแส พระที่มารับบิณฑบาต ก็จะพายเรือมารับบาตรให้แก่ผู้ศรัทธา ดังนั้นการทอดผ้าของชาวบ้านที่มีความประสงค์จะทำบุญในงานต่าง ๆ จึงสะท้อนไปถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่จะต้อง ไปทำบุญหรือชักผ้าป่าอยู่ตามริมแม่น้ำหรือในบางครั้งก็จะต้องพายเรือไปทำบุญหรือชักผ้ากันอยู่กลางแม่น้ำด้วย รูปแบบการเล่นในงานประเพณีผ้าป่ากลางน้ำก็มีเพียงการแข่งขันเรือพายและการ ว่ายน้ำแข่งกัน

งานประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ภายหลัง พ.ศ. 2540 ดังในคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านในชุมชนปากน้ำประแสที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งว่า

“ปัจจุบันประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำและแข่งขันเรือพาย ได้มีการดำเนินงานติดต่อกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ซึ่งคณะกรรมการจัดงานได้ปรับเปลี่ยนไปตามกาลสมัย และถือกำหนดจัดงานในวันเพ็ญเดือน 12 เป็นประจำทุกปี โดยมีวิวัฒนาการและรูปแบบในการจัดงานที่พัฒนาขึ้นตามลำดับจนถึงปัจจุบัน” (มานิช สอนองสุข, 2555)

รูปแบบประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำได้ถูกรื้อฟื้น ประกอบสร้างขึ้นใหม่ และให้นิยามถึง “ความเป็นประแส” ที่ผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำอย่างยาวนาน ผู้นำเสนอถ่ายทอดออกสู่ภายนอกผ่านกระบวนการสื่อสาร ดังในคำอธิบายในรายการโทรทัศน์ว่า

“ประเพณีทอดผ้าป่ากลางสายน้ำ แห่งนี้คือเทศกาลงานบุญสุนทาน อันยิ่งใหญ่ที่ผูกติดอยู่ในวิถีชีวิต จิตวิญญาณของผู้คนในย่านนี้ อย่างที่ไม่มีวันเสื่อมคลายได้เลย...ประเพณีการทอดผ้าป่ากลางน้ำหนึ่งเดียวในประเทศไทย ร้อยกว่าปีในตำบลปากน้ำประแส”

จากข้อความในข้างต้นเห็นได้ว่า ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำได้ถูกให้ความหมายถึงศรัทธาของชาวบ้านในชุมชนปากน้ำประแสที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้กลายมาเป็นจิตวิญญาณของผู้คน ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของชาวบ้านภายใต้การประดิษฐ์กรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน ได้ถูกถ่ายทอดเรื่องราวผ่านประเพณีที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนานและมีความมั่นคง ได้ถูกโยงมาเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของ “ความเป็นประแส” ที่สะท้อนภาพและเรื่องราวของชุมชนที่อบอุ่น

ขณะที่รูปแบบการจัดงานประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมากดังในคำสัมภาษณ์ของหญิงเฒ่าวัย 97 ปี

“ประเพณีผ้าป่ากลางน้ำเมื่อก่อนตอนที่ฉันยังสาวอยู่ ก็เดินไปทำบุญชักผ้าป่าที่บริเวณริมน้ำ แล้วก็มีการแข่งขันพายเรือและว่ายน้ำ จัดงานแค่วันเดียว” (ทองใบ สวัสดิ์หวัง, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2556) และคำสัมภาษณ์ของเจ้าอาวาสวัดดอนมะกอกกลางที่ได้อธิบายไว้ว่า

“รูปแบบการจัดงานประเพณีการชักผ้าป่า ก็ไม่มีอะไรที่แตกต่างกับในปัจจุบัน แต่สิ่งที่เปลี่ยนไปคือสิ่งอื่น ๆ ที่นำเข้ามาจัดงาน อีกทั้งการจัดงานก็มีหลายวันมากขึ้น” (เจ้าอาวาสวัดดอนมะกอกกลาง, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2556)

รูปแบบการจัดการวัฒนธรรมประเพณีชักผ้าป่ากลางน้ำได้เปลี่ยนไป ระยะเวลาการจัดงานของชุมชนได้ขยายระยะเวลาเพิ่มมากขึ้น เป็น 9 วัน 9 คืน มีการดึงทุนขนาดใหญ่เข้ามาเป็นผู้สนับสนุนหลักในการจัดงาน เช่น เครื่องดื่มประเภทแอลกอฮอล์ น้ำอัดลมยี่ห้อต่าง ๆ แล

บรรดาร้านค้าจากภายนอกเข้าสู่ในชุมชนจำนวนมาก มีการประชาสัมพันธ์การเปิดงานประเพณีผ่านสื่อสารของหน่วยงานรัฐและสื่อกระแสหลัก ดังในการให้ข่าวว่า

“เชิญร่วมทอดผ้าป่ากลางน้ำ หนึ่งเดียวในโลก ระยองจัดยิ่งใหญ่...สืบสานประเพณีอันงดงาม” (มาโนช สอนองสุข, 2555)

การร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐท้องถิ่นและส่วนกลางมากขึ้น ได้แก่ เทศบาลตำบลปากน้ำประแส เทศบาลเมืองระยอง องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในจังหวัดระยอง สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) การร่วมมือจากหน่วยงานหลายภาคส่วนของวัฒนธรรมประเพณีผ้าป่ากลางน้ำได้ทำให้ ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำที่เป็นอัตลักษณ์ของปากน้ำประแส ได้เคลื่อนย้ายสู่การเป็นเจ้าภาพร่วมกันของจังหวัดระยองดังในข้อความข้างต้น

ภาพที่ 18 ความร่วมมือการจัดงานประเพณีระหว่างส่วนกลางกับชุมชน

ภาพของชุมชนปากน้ำประแสถูกสร้างขึ้น/ผลิตใหม่ ให้กลายเป็นเมืองเพื่อรองรับการท่องเที่ยวแห่งหนึ่งในพื้นที่ของเมืองระยอง สอดคล้องไปกับบริบทในสังคมปัจจุบันที่กำลังเร่งผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมมากขึ้น

การประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง จากกระบวนการผลิต/ สร้างชุมชนในสังคมสมัยใหม่ และการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีให้มาเป็นสินค้าจึงทำให้ปากน้ำประแสรู้จักแกวลงได้มากยิ่งขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้ยังไม่เพียงพอกับการรองรับเพื่อเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว ชุมชนได้พยายามแสวงหา ทุนอื่นเพื่อนำมาสร้างเป็นทุนทางวัฒนธรรมอีกมากมาย

1.1.4 จากป่าชายเลนสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์

พื้นที่ป่าชายเลนของชุมชน ได้ถูกปรับเปลี่ยนแล้วให้ความหมายใหม่ ทูนาทางเศรษฐกิจถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ดังในแนวทางการพัฒนาชุมชนในข้อที่ 10 ได้กำหนดไว้ว่า “พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เช่น ป่าชายเลน แม่น้ำลำคลอง” (แผนพัฒนาท้องถิ่นประจำปีงบประมาณ, 2549)

พื้นที่ป่าชายเลน แม่น้ำลำคลอง ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์สูงขึ้น มีการสร้างสะพานไม้เพื่อเป็นเส้นทางเดินชมแหล่งท่องเที่ยว “โปรง” พืชที่ขึ้นอยู่ตามป่าชายเลนได้ถูกนำมาขายเป็นสินค้าสูงขึ้น ดังรูป

ภาพที่ 19 สถานที่ท่องเที่ยวในชุมชนปากน้ำประแส

การปรับเปลี่ยนให้ความหมายใหม่ของชาวบ้าน ชุมชนปากน้ำประแสนับได้ว่าเป็ผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แผ่นดินประแสกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมแปรรูปเป็นสินค้า แล้ว ขายออกสู่ภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ บรรดากลุ่มของบรรดานายทุนเรือประมงและนายทุนประมงขนาดเล็ก ที่ได้สูญเสียปัจจัยการผลิตทางด้านการประมงของตนเองให้แก่นายทุนแพปลา ได้เห็นช่องทางเพื่อการปรับเปลี่ยนอาชีพของตนเอง เพื่อมารองรับการท่องเที่ยวภายในชุมชนมาก

ขึ้น ได้แก่ การใช้ที่พักอาศัยของตนเองจัดตั้งเป็นโฮมสเตย์ (Home stay) และบริการนำเที่ยวในชุมชน ให้กับนักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสบรรยากาศที่มีกลิ่นอายทางประวัติศาสตร์ ความอบอุ่นของชาวบ้าน และทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนประเพณี หรือการทำผลผลิตที่ตนเองหามาได้แปรรูปเป็นสินค้าเพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยว เช่น กลุ่มวิสาหกิจชาไบขลุ่ย ปลากรอบสามรส ผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูป กะปิ ปลาหัวข้าวสารตากแห้ง ปลาเกลือเค็ม หรือบางรายอาจนำปัจจัยการผลิตของตนเองในอดีตได้แก่เรือประมง ปรับเปลี่ยนสภาพให้เป็นเรือเพื่อการโดยสารและการท่องเที่ยว หรือบางรายอาจใช้เรือประมงของตนเองปรับเปลี่ยนสภาพให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนและอาจจะสัมผัสกับวิถีชีวิตบนเรือประมง ได้ถูกแปรเปลี่ยนให้เป็นโฮมสเตย์เคลื่อนที่

1.2 รัฐท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร

จากแนวทางการพัฒนา รัฐท้องถิ่นได้มียุทธศาสตร์สำคัญคือการอนุรักษ์ทรัพยากรและทรัพยากรทางธรรมชาติให้ยั่งยืน และเป็นผู้ดำเนินการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นด้วย

1.2.1 ความชัดเจนของขอบเขตสามารถจำแนกได้ 2 ส่วนคือ หนึ่งขอบเขต

เกี่ยวกับผู้ใช้ ชาวบ้านในชุมชนสามารถทำความเข้าใจและแยกแยะได้ว่าบุคคลใดสามารถเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนได้บ้าง ได้แก่การมีข้อกำหนดร่วมกันว่าบุคคลที่จะเข้ามาใช้ทรัพยากรชุมชนจะต้องมีที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ของชุมชน ได้แก่การสร้างบ้านเรือนดังภาพ

---

* การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นผู้วิจัยจะนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกันของ Elinor Ostrom มาใช้เพื่อมาวิเคราะห์และจำแนก การจัดการที่เป็นของรัฐท้องถิ่นกับการจัดการของภาคประชาชน เพื่อนำเปรียบเทียบกัน ในประเด็นของทรัพยากรชุมชน

ภาพที่ 20 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านที่อยูริมน้ำ

ภาพที่ 21 การติดตั้งเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำบริเวณใต้ถุนบ้าน

บริเวณแม่น้ำประแสที่เป็นพื้นที่แบบเปิดที่ทุกคนสามารถเข้าใช้ทรัพยากรร่วมกันได้ (Open access) บนพื้นฐานของการเป็นสมาชิกร่วมกันในชุมชน สมาชิกสามารถเข้าใช้ทรัพยากรร่วมกันได้ ดังในลักษณะของเข้าใช้พื้นที่ริมแม่น้ำบริเวณหน้าบ้านของตน ขณะที่ชาวบ้านบางส่วนที่ไม่มีหน้าบ้านติดอูริมน้ำ สามารถใช้สิทธิ์ในการเป็นสมาชิกของชุมชนยังเข้าจับจองสิทธิเหนือพื้นที่ปากแม่น้ำประแสด้วยการวางเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำประเภทประจำที่มีอายุการใช้งานที่ยาวนานตลอดจนการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

ภาพที่ 22 การตั้งเครื่องมือจับสัตว์และเคยตามแนวริมน้ำ

ภาพที่ 23 กระชังเลี้ยงปลาประเภทที่เคลื่อนที่ตามน้ำขึ้นและน้ำลง

ภาพที่ 24 กระชังเลี้ยงปลาไม่สามารถปรับให้ลอยตามการขึ้นลงของน้ำได้

ลักษณะการวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำดังภาพในช่วงต้นถึงแม้จะเป็นการจับจอบสิทธิทรัพยากรสาธารณะมาเป็นสิทธิของปัจเจก แต่การใช้สิทธิดังกล่าวกลับไม่นำไปสู่ความขัดแย้งของชาวบ้าน เนื่องจากระบบสิทธิมีลักษณะที่ซับซ้อน เช่น การวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำกระทบกับการเข้าถึงหรือใช้พื้นที่ของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านสามารถที่จะเข้าไปเก็บเกี่ยวผลผลิตของสัตว์น้ำในบริเวณที่ตั้งเครื่องมือได้โดยไม่กระทบกับสิทธิของผู้ที่ตั้งเครื่องมือเหล่านั้นได้

สองขอบเขตของทรัพยากร ระบบดังกล่าวสามารถจำแนกขอบเขตของทรัพยากรไว้ 2 ส่วนด้วยกันคือ ทรัพยากรแม่น้ำที่เป็นระบบนิเวศน์ที่ครอบคลุม ชาวบ้านในชุมชนจะเข้ามาสัมพันธ์อยู่กับฐานทรัพยากรเหล่านี้ดังปรากฏในสิทธิในการเข้าถึง ขณะที่ขอบเขตทรัพยากรที่รัฐท้องถิ่นพยายามเข้าไปจัดการและควบคุมเพื่ออนุรักษ์ให้กับส่วนรวม ได้แก่ ทรัพยากรป่าชายเลน รัฐได้ออกกฎการใช้ตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรไว้อย่างเข้มงวด เช่น ห้ามเข้าไปจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ที่ได้กำหนดไว้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรป่าชายเลนได้โดยไม่ไปกระทบกับส่วนที่รัฐท้องถิ่นกำหนด ดังภาพ

ภาพที่ 25 การจัดการพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อเป็นเขตอนุรักษ์ปูแสม

1.2.2 ความสอดคล้อง ระบบกติกาที่ถูกระบุขึ้นบนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ชาวบ้านที่มีสถานที่ตั้งอยู่ในชุมชนได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้อย่างสอดคล้องบนพื้นฐานของทรัพยากรแม่น้ำประแส ชาวประมงพื้นบ้าน ชาวบ้านที่มีที่อยู่อาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำสามารถเข้ามาจับสัตว์น้ำได้แก่ ปลา ปู กุ้ง หรือหอย ที่เข้ามาใช้ได้ถิ่นบ้านของชาวประมงที่พักอาศัยได้ โดยไม่กระทบกับสิทธิในการใช้พื้นที่เพาะเลี้ยงหรือเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำได้

ภาพที่ 26 การจับสัตว์น้ำของชาวบ้านในพื้นที่สาธารณะ

ขณะที่กติกาการเข้าใช้ทรัพยากรป่าชายเลนที่รัฐควบคุมไว้ค่อนข้างเข้มงวด ผู้ที่จะเข้าไปใช้จะต้องทำตามเงื่อนไขดังนี้ 1. ไม่เข้าไปทำประมงหรือจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ 2. ไม่ใช้เครื่องมือประเภททำลายล้างและต้องไม่เป็นการรบกวนธรรมชาติ 3. รูปแบบและวิธีการจับสัตว์น้ำจะต้องเป็นการจับในเชิงอนุรักษ์ เช่น ชาวประมงจะไม่จับปูที่มีไข่อยู่นอกกระดองหรือปูม้า

ที่มีขนาดเล็กไม่ได้ขนาด แต่ถ้าบังเอิญพูดถึงแล้วเข้ามาติดอวนของชาวประมง ชาวประมงจะต้องปล่อยปูเหล่านี้ไปขยายพันธุ์ต่อไป 4. หากมีการนำเรือประมงชายฝั่งเข้ามาในเขตของแม่น้ำลำคลอง ป่าชายเลน จะต้องไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของป่าชายเลน เช่น การหักโค่นของต้นไม้จากใบพัดของเรือประมง 5. การควบคุมเครื่องมือประมงได้แก่ ขนาดของตาอวนจมและลอบจับปูม้าจะต้องมีขนาดไม่เล็กไปกว่า 3 นิ้ว (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 14-24)

1.2.3 ผลประโยชน์จากการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจร่วมกัน การปรับปรุงกฎกติกาเพื่อการจัดสรรทรัพยากร แม่น้ำประแสเป็นทรัพยากรที่ได้เปิดให้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน รวมทั้งชุมชนใกล้เคียงได้เข้าใช้ประโยชน์ด้วย การตัดสินใจร่วมกัน ด้วยการให้บรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชน เช่น การวางเครื่องมือประเภทประจำที่จะต้องไม่ทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำ เช่น โพงพาง และไม่ส่งผลกระทบต่อการทำให้น้ำตื้นเขิน ที่จะนำไปสู่ความยากลำบากในการเดินเรือประมงได้ ชาวประมงพื้นบ้านได้วางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้พื้นที่แม่น้ำและทะเล ได้แกสิทธิเหนือพื้นน้ำ และทะเลสำหรับการวางเครื่องมือประเภทต่าง ๆ

ทรัพยากรป่าชายเลนที่รัฐท้องถิ่นได้เข้าควบคุมและจัดการ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาวบ้านในชุมชน เช่น แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ที่กลายเป็นการตัดสินใจ และการผูกขาดในการออกกฎระเบียบเพียงผู้เดียว มีความเข้มงวดกับชาวบ้านที่จะเข้าใช้ทรัพยากร เช่น การเข้าไปตัดไม้ในเขตพื้นที่ป่าโกงกางเพื่อมาใช้ประโยชน์ของชาวบ้านจะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐท้องถิ่น รัฐท้องถิ่นได้เข้าจัดการพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชนอย่างเบ็ดเสร็จ โดยมีวัตถุประสงค์ตามแนวนโยบายเพื่อเป็นแหล่งการท่องเที่ยว และการเชื่อมโยงท้องถิ่นในพื้นที่อื่นโดยการจัดการของรัฐท้องถิ่น เช่น กิจกรรมปลูกป่าชายเลน สัมมนาฐานการจัดการเชิงนิเวศน์ เป็นต้น

1.2.4 การสอดส่องดูแล ชาวประมงและชาวบ้านที่ใช้พื้นที่แม่น้ำประแสเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวชุมชนและครอบครัว การใช้ทรัพยากรชาวบ้านจะใช้ความรู้และภูมิปัญญาของตัวเองในการสังเกตการณ์ ปรากฏการณ์ของลำน้ำที่ผิดปกติ เช่น การลดลงของกุ้งและเคย ซึ่งหมายความว่าคุณภาพน้ำได้ลดลงไปชาวบ้านจึงต้องเข้าจัดการเพื่อรักษาระดับคุณภาพของน้ำ

การสอดส่องดูแลพื้นที่ป่าโกงกางกลายเป็นเจ้าหน้าที่รัฐโดยส่วนใหญ่ เนื่องจากข้อจำกัดและความเข้มงวดในการเข้าถึงทรัพยากรที่ยากลำบาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนได้ ทำให้พื้นที่กลายเป็นการตรวจสอบและดูแลโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐท้องถิ่น ที่มีเป็นจำนวนน้อย

1.2.5 การลงโทษกับผู้กระทำผิด ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของการรื้อฟื้นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ กลับพบว่าถึงแม้จะมีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยาสังคมบนผืนน้ำประแส ชาวบ้านและชาวประมงที่เข้าใช้ทรัพยากรต่างมีจินตนาการร่วมกันบนฐานทรัพยากรเดียวกัน ขณะที่หากมีการละเลย ฝ่าฝืน พื้นที่ทางทรัพยากร บทลงโทษกลับไร้ความหมาย เช่น การทิ้งร้างของเครื่องมือพะเลี้ยงสัตว์น้ำที่จะนำไปสู่การสิ้นเงินของลำน้ โดยเฉพาะการเลี้ยงหอยนางรมหรือการวางเครื่องมือประเภทต้องห้ามได้แก่ โพงพาง

ภาพที่ 27 การเลี้ยงหอยนางรมของชาวประมง

ภาพที่ 28 การวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำ โพงพาง

สิทธิการวางเครื่องมือที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรกลายเป็นปัญหาเชิงปัจเจก ระบบการจัดการปัญหาร่วมกันไม่สามารถเข้าแก้ไขได้ เนื่องจากชาวบ้านเข้าใจได้ว่าตนมีสิทธิที่จะเข้าใช้ทรัพยากรของชุมชนได้ โดยไม่กระทบกับสิทธิของผู้อื่นที่หมายความว่าปัจเจกเพียงเท่านั้น

1.2.6 กลไกจัดการความขัดแย้งในชุมชนปากน้ำประแส ปัญหาที่เกิดขึ้น

ทรัพยากรเช่นการวางเครื่องมือตั้งในข้างต้น อาจก่อตัวเป็นปัญหาร่วมกันของชุมชนได้อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้กลายเป็นปัญหาเชิงปัจเจกแทบทั้งสิ้น เช่น การละเมิดพื้นที่ในการจับปูของชาวประมงพื้นบ้านด้วยกัน ปัญหาเรื่องเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่อาจเข้ามาพันกันขอชาวประมง ได้แก่ อวนกึ่งกับลอบของชาวบ้าน ชาวบ้านสามารถจัดการความขัดแย้งกันเองได้โดยใช้วิธีการเจรจาและไกล่เกลี่ยกันเอง ดังในกรณี ที่ลอบดักปูของชาวประมงพื้นบ้านเข้ามาพันกับอวนกึ่ง โดยการพัดพาของกระแสน้ำในทะเลที่ไม่แน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการเข้าใช้พื้นที่ทางทะเลและระยะการวางอุปกรณ์ ชาวประมงที่ใช้ลอบดักปูจะต้องชำระค่าเสียหายอันเกิดจากการตัดอวนของชาวประมงที่ใช้เครื่องมือประเภทดังกล่าว เนื่องมาจากไม่สามารถจะแก้แวนที่ติดอยู่กับลอบปูได้

1.2.7 รัฐท้องถิ่นได้มีความเข้าใจและรับรู้ ตระหนักถึงสิทธิของชาวบ้านชาวประมงในการเข้าใช้ทรัพยากรแม่น้ำและทะเล ขณะที่รัฐท้องถิ่นได้วางกติกาที่เข้มงวดกับการใช้ทรัพยากรป่าชายเลน

1.2.8 กติกระบบนิเวศวิทยาสังคมกับการใช้ทรัพยากรของแม่น้ำประแส สามารถเชื่อมโยงไปสู่ระบบการใช้ทรัพยากรแม่น้ำในท้องถิ่นที่อยู่บนฐานเดียวกัน ได้แก่ ตำบลเนินสอ ตำบลคลองปุน เป็นต้น ได้นำมาสู่การจัดการและการอนุรักษ์ เพาะพันธ์สัตว์น้ำร่วมกัน เช่น โครงการบำเพ็ญสาธารณูปการ เพื่อเป็นแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างยั่งยืนที่ตอบสนองวิถีชีวิตของชุมชน

กฎกติกาที่ออกโดยรัฐท้องถิ่น โดยเน้นนโยบายอนุรักษ์เพื่อการท่องเที่ยว อาจมีการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในเขตพื้นที่ของชุมชน เพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตของชาวบ้าน กลายเป็นสิ่งตรงข้ามคือการจำกัดสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรป่าชายเลน ชาวบ้านเข้าไปใช้พื้นที่ป่าชายเลนอื่นที่รัฐไม่เข้าควบคุมเพื่อจับสัตว์น้ำหรือใช้ประโยชน์แทน เช่น ป่าชายเลนในพื้นที่หมู่บ้านดอนมะกอกบนที่มีลักษณะเป็นเกาะกลางน้ำเป็นพื้นที่ป่าชายเลน เจ้าหน้าที่และรัฐท้องถิ่นไม่เข้าควบคุม

จากการศึกษาการจัดการทรัพยากรของชุมชนปากน้ำประแสที่มีอยู่ 2 ส่วน ได้แก่ ทรัพยากรแม่น้ำประแสจนถึงทะเล ชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้ได้โดยสะดวกทราบใน

ที่ไม่ไปกระทบกับสิทธิในการดำเนินชีวิตหรือจับสัตว์น้ำของผู้อื่น มีบรรทัดฐานบนพื้นฐานของกาอยู่ร่วมกันของชาวชุมชน การประกอบอาชีพที่เป็นประจำได้กลายเป็นการสอดส่องดูแลทรัพยากรธรรมชาติและเชื่อมโยงกับระบบสังคมที่ใหญ่กว่าอย่างลงตัว ขณะที่พื้นที่ป่าชายเลนได้กลายเป็นพื้นที่เข้มงวดของรัฐท้องถิ่น มีกฎกติกามากมายสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรจึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงและหันไปใช้ทรัพยากรแหล่งอื่น ทางด้านระบบกลไกบทลงโทษการจัดการความขัดแย้งร่วมกันมีน้อยลงปัญหาที่เกิดขึ้นได้กลายเป็นเรื่องส่วนตัว ที่ตั้งอยู่บนสิทธิของการเป็นส่วนหนึ่งในชุมชน

2. ภาคประชาชนกับแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส

2.1 การก่อรูปของเครือข่ายลุ่มน้ำประแส

ภายหลังจากการรุกรานทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นทั้งทรัพยากรป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำแห่งท้องทะเล ด้วยน้ำมือของชาวบ้านในชุมชน จนนำไปสู่การสูญเสียพื้นที่ทางเศรษฐกิจหลักทั้งด้านการประมงและป่าชายเลน การขยายตัวของการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้ทำให้นายทุนจากภายนอกเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำนาทุ่งมากขึ้น การเกิดขึ้นของธุรกิจสนามกอล์ฟในพื้นที่ต้นน้ำประแส ลักษณะของการประกอบกิจการเหล่านี้ได้เริ่มมีการปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำประแสมากขึ้น

ขณะที่บรรดานายทุนเรือประมง นายทุนน้อยเรือประมงที่ไม่สามารถทำการผลิตทางการประมงในรูปแบบของอุตสาหกรรม ได้ปรับตัวเข้าพึ่งพิงกับทรัพยากรในชุมชนมากขึ้นเช่น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในพื้นที่ของแม่น้ำประแส ทำการประมงขนาดเล็กตามแนวชายฝั่งทะเลหน้าบ้านของตนเอง วางกับดักจับสัตว์น้ำ เหล่านี้เป็นต้น การปล่อยน้ำเสียจากนาทุ่งและธุรกิจสนามกอล์ฟส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง

ชาวบ้านจึงเริ่มเคลื่อนไหวมาจากกลุ่มอาชีพที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ในปีพ.ศ. 2544 ได้เกิดการรวมกลุ่มเพาะเลี้ยงปลาเก๋าในหมู่บ้านดอนมะกอกล่างหมู่ 3 เป็นการรวมตัวของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่ได้พึ่งพาอาศัยอยู่กับทรัพยากรแม่น้ำและทะเลมาโดยตลอด ต่อมาได้ขยายจากกลุ่มเพาะเลี้ยงปลาเก๋าสู่กลุ่มอาชีพที่เกี่ยวกับแม่น้ำประแส ได้แก่ กลุ่มผู้เลี้ยงปลา กลุ่มประมงพื้นบ้าน กลุ่มเพาะเลี้ยงหอยนางรม การเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของอาชีพที่เกี่ยวข้องทางด้านการประมงได้ขยายตัวไปสู่ระดับหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีกทั้ง 2 หมู่บ้านคือ หมู่ 7 และหมู่ 8 ในตำบลปากน้ำประแส จากการรวมตัวของชาวบ้านในหมู่บ้านสู่การเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือในระดับตำบลอีก 4 ตำบล ได้แก่ตำบลทางเกวียน ตำบลทุ่งควายกิน ตำบลเนินสือและตำบลคลองปูน จนนำไปสู่การจัดตั้ง “เครือข่ายลุ่มน้ำประแส”

ในปี พ.ศ. 2547 ได้จัดตั้งกลุ่มเครือข่ายลุ่มน้ำประแสอย่างเป็นรูปธรรม ได้ประสานงานความร่วมมือกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เพื่อจัดตั้งเป็น "องค์กรชุมชนชายฝั่งภาคตะวันออก" โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1. การต่อต้านการบุกรุกกลุ่มผลประโยชน์ 2. การร่วมกันฟื้นฟูทรัพยากรป่าชายเลนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และประการสุดท้ายก็คือ ปรารถนาให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของทรัพยากร (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน))

การเข้ามาซื้อกิจการโรงงานห้องเย็นแกลง โดยบริษัทเครือเจริญโภคภัณฑ์หรือ “ซีพีแกลง” ในปี พ.ศ. 2548 ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างมาก การขยายสาขาการผลิตของทุนอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้น ได้นำพาทุนขนาดเล็ก ร้านค้าที่ต่อเนื่องมากระบบอุตสาหกรรมภายใต้ระบบการผลิตของอุตสาหกรรมเพื่อการแปรรูปทั้งอาหารทะเล อาหารสดประเภทหมูและไก่ ได้ปล่อยน้ำเสียที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตลงสู่ลุ่มน้ำประแสเป็นจำนวนมาก ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง ระบบการผลิตของชาวบ้านที่ได้พึ่งพิงอยู่กับฐานทางทรัพยากรแม่น้ำเริ่มลดลง ประชากรสัตว์น้ำ ได้แก่ ปลา กุ้ง ที่ชาวบ้านจับเพื่อการบริโภคและการประกอบธุรกิจของครอบครัวประสบกับปัญหา ผลผลิตจากการเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง การเพาะเลี้ยงหอยนางรม ไม่สามารถทำการผลิตได้ ชาวบ้านและเครือข่ายจึงเริ่มลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาของตนเอง ได้แก่ การรวมตัวเพื่อประท้วงและคัดค้าน การดำเนินกิจกรรมที่ก่อให้เกิดมลพิษของโรงงานอุตสาหกรรมทางเครือข่ายและชาวบ้านเดินทางเรียกร้องสู่โรงงานอุตสาหกรรมและรัฐท้องถิ่นจนทำให้เกิดพื้นที่เจรจาต่อรองระหว่างเครือข่ายลุ่มน้ำและโรงงานได้

ภาพที่ 29 โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่บริเวณต้นน้ำของแม่น้ำประแส

ผลจากการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายได้นำไปสู่การเปิดพื้นที่ในการใช้และจัดการทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง พื้นที่ดังกล่าวได้กลายเป็นเวทีแห่งการต่อรองและช่วงชิง

ความหมายกันระหว่างการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อต่อรองกับอุตสาหกรรมและกีดกันหน่วยงานรัฐ นับได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ระหว่างชุมชนและทุนอุตสาหกรรม จากดังกล่าวอาจนับได้ว่าเป็นความสำเร็จในการช่วงชิงสิทธิเพื่อการจัดการทางทรัพยากรทางธรรมชาติ เครือข่ายชุมชนปากน้ำประแสสามารถใช้อำนาจต่อรองกับภายนอกได้ (เฉลิมชัย หลิมประเสริฐ, สัมภาษณ์, 31 มิถุนายน 2556)

2.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่ายลุ่มน้ำประแส

กระบวนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำของกลุ่มเครือข่ายปากน้ำประแส มีลักษณะการจัดตั้งเป็นรูปแบบของสถาบัน โดยมีแนวทางเดินตามวัตถุประสงค์ของเครือข่ายที่ตั้งไว้ในครั้งแรก คือ ต่อต้าน ฟื้นฟูและธรรมาภิบาล ภายหลังการดำเนินการตามแนวยุทธศาสตร์ได้ประสบผลสำเร็จมากขึ้น ชุมชนได้มีแนวจัดการทรัพยากรท้องถิ่นดังนี้

2.2.1 ความชัดเจนของขอบเขต สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรแม่น้ำป่าชายเลนที่มีในพื้นที่ของรัฐท้องถิ่นควบคุมและท้องทะเลได้ โดยไม่จำเป็นต้องเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มเครือข่ายแต่อย่างใด ชาวบ้านสามารถเข้าวางเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ และล่องเรือประมงจับสัตว์น้ำได้ ขณะที่ขอบเขตของทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนดูแล จะอยู่ในเขตของชุมชนเครือข่ายทั้งหมดที่ประกอบไปด้วย ได้แก่ ตำบลปากน้ำประแส ตำบลทางเกวียน ตำบลทุ่งควายกิน ตำบลเนิน้อย ตำบลคลองปูลุ ครอบคลุมพื้นที่ตอนล่างของแม่น้ำประแส ป่าชายเลนของชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่าย

2.2.2 ความสอดคล้อง เครือข่ายลุ่มน้ำมีพื้นฐานมาจากการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ได้ถูกนำมากำหนดขึ้นเป็นกติกาการเข้าถึงทรัพยากร โดยที่ไม่กระทบถึงสิทธิของผู้อื่น หรือสิทธิของผู้เข้ามาวางเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำมาก่อน จึงทำให้งกติกาจึงเป็นความสอดคล้องระหว่างการทำนิตชีวิตของชาวบ้านกับการใช้ทรัพยากรร่วมกันดังภาพ

ภาพที่ 30 การวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำและเลี้ยงปลาของชาวบ้าน

จากภาพแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ระหว่างชาวบ้านที่วางเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำและการวางกระชังเพาะเลี้ยงปลา ที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรเดียวกันแต่ลักษณะและวัตถุประสงค์ในการจับสัตว์น้ำที่แตกต่างกัน ขณะที่ความสอดคล้องการบำรุงรักษาทรัพยากร ชาวบ้านได้มีการใช้หัวเชื้อจุลินทรีย์ปล่อยลงสู่แม่น้ำประแสเพื่อรักษาสมดุลทางระบบนิเวศน์ของแม่น้ำ ทางเครือข่ายลุ่มน้ำจะมีระยะเวลาในการปล่อยที่สอดคล้องกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อการฟื้นฟูแม่น้ำ

ภาพที่ 31 ถังกักเก็บหัวเชื้อจุลินทรีย์สำหรับปล่อยลงสู่แม่น้ำประแส

2.2.3 ประโยชน์ที่เกิดขึ้นได้กระทบต่อชาวบ้านในชุมชนโดยส่วนใหญ่ เนื่องมาจากระบบโครงสร้างของเครือข่ายจะมี การแต่งตั้งผู้นำชุมชน ชาวบ้าน เข้าสู่คณะกรรมการเครือข่าย ทำงานร่วมกันมีการประชุมปรึกษากันระหว่างแกนนำของแต่ละชุมชน เข้าร่วมเพื่อกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรร่วมกันของเครือข่ายชุมชนเพื่อหาข้อกำหนดร่วมกัน ตัวแทนของภาคประชาชนที่มาจากกลุ่มอาชีพที่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรแม่น้ำและป่าชายเลน จึงทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันต่อการใช้ทรัพยากร

2.2.4 การสอดคล้องดูแล รูปแบบการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้านได้กลายเป็นการตรวจสอบพฤติกรรมกรรมการจับสัตว์น้ำร่วมกัน เนื่องจากชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนและเครือข่ายเป็นบุคคลที่มีความคุ้นเคย สนับสนุนกันภายใน ชาวบ้านสามารถพูดคุยและตักเตือนกันได้ บนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ดังในกรณีของการตั้งโพงพางของชาวบ้านกลุ่มหนึ่งบริเวณตอนกลางของ

แม่น้ำประแส ได้มีกลุ่มชาวบ้านเข้าไปพูดคุยเพื่อว่ากล่าวตักเตือนตลอดจนเสนอให้เรือโฟกวางออกเสีย

ภาพที่ 32 การตั้งเครื่องมือประเภทโฟกวางของชาวบ้าน

การสอดส่องดูแล คณะกรรมการมีหน้าที่ตรวจสอบดูแลและสำรวจทรัพยากรแม่น้ำร่วมกัน โดยมีผู้นำกลุ่มในชุมชนและสมาชิกเข้าร่วมการตรวจสอบ ติดตามการปล่อยมลพิษที่มาจากรองานอุตสาหกรรม โดยการเฝ้าสังเกตการณ์ถึงลักษณะของกลุ่มน้ำ เช่น น้ำเสียจะทำให้สัตว์บางชนิดเริ่มตายลงและ ชาวบ้านจะร่วมกันตรวจสอบระบบทรัพยากรน้ำและป่าชายเลน ด้วยตัวเอเป็นประจำทุกวัน ตามวิถีการทำมาหากิน เช่น การทำประมงพื้นบ้าน การวางลอบปู การใช้วนจับสัตว์น้ำตามแนวชายฝั่ง และการใช้ประโยชน์จากไม้ป่าโกงกางเพื่อมารักษาโรคด้วย การตรวจสอบของชาวบ้านทำให้กลุ่มเครือข่ายได้ข้อมูลจำเป็นที่มีความหลากหลาย แล้วเปรียบเทียบลักษณะความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนในพื้นที่ต่างกัน ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาบันทึกเพื่อติดตามการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรของชุมชนที่ได้ลงมือปลูกและรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้กลุ่มเครือข่ายยังมีการติดตาม การทำลายทรัพยากรป่าชายเลน เช่น การบุกรุกของชุมชนจากที่อื่น หรือจากธรรมชาติคลื่นลมจนนำไปสู่การโค่นล้มของต้นไม้ การท่วมขังของน้ำทะเล หลังจากนั้นข้อมูลจะได้นำมาเข้าสู่การประชุมของเครือข่ายลุ่มน้ำประแสทุก ๆ เดือน

เครือข่ายลุ่มน้ำประแส ได้มีแนวคิดเพื่อสร้างแนวร่วมการอนุรักษ์สู่คนรุ่นใหม่มาขึ้น การปลูกฝังจิตสำนึกในธรรมชาติให้แก่เยาวชน โดยการจัดโครงการเยาวชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำ

ประแส เครือข่ายของเยาวชนจะมีหน้าที่คอยดูแลรักษาความสะอาดในบริเวณป่าชายเลนและการเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติของเครือข่ายที่เป็นผู้ใหญ่ ตลอดจนเฝ้าสังเกตการณ์การเปลี่ยนแปลงที่มาจากการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรม (ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 5-6)

ภาพที่ 33 เยาวชนกำลังตรวจสอบคุณภาพน้ำบริเวณลุ่มน้ำประแส (อุทกพัฒน์, 2555)

2.2.5 การลงโทษ ถึงแม้จะมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันบนพื้นฐานทรัพยากร การกระทำผิดที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากร บทลงโทษที่ถูกกำหนดขึ้นไว้อาจทำได้ในระดับการว่ากล่าวตักเตือนกันภายในกลุ่มเครือข่ายและการใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน บทลงโทษอาจไม่สามารถนำไปใช้ได้ ดังในกรณีการตั้งโพงพางหรือการปล่อยให้เครื่องมือประมงประเภทประจำที่ทิ้งร้าง ไม่จัดเก็บ ผลที่ตามมาคือการทำให้แม่น้ำตื้นเขิน

2.2.6 กลไกการจัดการความขัดแย้งของชาวบ้านและเครือข่ายเป็นการจัดการระหว่างกลุ่มของอาชีพหรือความขัดแย้งเชิงปัจเจกเท่านั้น เช่นการว่ากล่าวตักเตือนจนนำมาสู่การเจรจาเพื่อจัดการความขัดแย้งหรือการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ทรัพยากรด้วยตนเอง

2.2.7 รัฐท้องถิ่นเข้าใจและรับรู้ ให้สิทธิแก่ชาวบ้านและเครือข่ายลุ่มน้ำในกา กำหนดกฎเกณฑ์สำหรับการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็นของชุมชน เนื่องจากรัฐท้องถิ่นพยายามควบคุมและจัดการทรัพยากรของตนเอง เพื่อทำการอนุรักษ์ไว้เพื่อดำเนินการตามแนวยุทธศาสตร์

ของตนเพียงเท่านั้น ขณะที่กลุ่มเครือข่ายได้พยายามขยายความร่วมมือออกสู่สังคมภายนอกหรือพยายามดึงองค์กร สถาบันเข้ามาร่วมมือด้วยได้แก่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ได้เข้ามาให้ความรู้กับชาวบ้านในเครือข่ายทางด้านการจัดการเครือข่ายของชุมชน พร้อมทั้งสนับสนุนงบประมาณให้กับ การเคลื่อนไหวยของชาวบ้าน มูลนิธิอุทกพัฒน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยมี ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เป็นประธานมูลนิธิ ได้ทำให้การขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยเน้นเรื่องความรู้การจัดการทรัพยากรน้ำให้กับเครือข่าย นอกจากนี้เครือข่ายพยายามดึงชุมชนภายนอกที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรเดียวกัน เช่น ชุมชนบริเวณต้นน้ำประแสที่ประกอบอาชีพทำสวน

2.2.8 กฎกติกาที่ได้ทำร่วมกันของชาวบ้านและเครือข่าย สอดคล้องไปกับระบบนิเวศสังคมของชุมชนในเครือข่ายท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกันอยู่บนพื้นฐานทรัพยากรแม่น้ำ ป่าชายเล และทะเล กฎกติกาของกลุ่มได้พยายามขยายออกสู่ฐานทางทรัพยากรธรรมชาติที่ใหญ่ขึ้น ได้แก่ การเชื่อมโยงถึงระบบนิเวศสังคมของแม่น้ำประแสทั้งสายบนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของชาวบ้านตอนบนของแม่น้ำ เนื่องจากปัญหาของการทำมาหากินของชาวบ้านตอนบนของกลุ่มน้ำประแสที่มีอาชีพทำสวนทำไร่ มีความจำเป็นต้องใช้ยาฆ่าแมลงหรือสารเคมีสำหรับการเพาะปลูก กระบวนการดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านตอนล่างของกลุ่มน้ำ ได้แก่ กลุ่มเครือข่าย ดังนั้นแนวคิดการเชื่อมโยงระบบนิเวศไปสู่ระบบสังคมที่ใหญ่กว่า ทางเครือข่ายจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนและปรับปรุงกติกาบางอย่างเพื่อความสอดคล้องในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในตอนบน

ประมงชุมชนปากน้ำประแสในสมัยใหม่

ชุมชนประมงปากน้ำประแสได้เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ มีการใช้เทคโนโลยีที่แม่นยำเพื่อการไล่ล่าสัตว์น้ำที่เข้มข้น ประกอบกับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตการประมงของระบบแพปลา เพื่อให้ชาวประมง (ลูกแพ) สามารถขยายกิจการของตนเองได้ สถานการณ์ที่ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลที่เสื่อมโทรมลง ชาวประมง (ลูกแพ) ไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้เป็นจำนวนมากเหมือนในอดีต ไม่สามารถผ่อนชำระเงินทุนสนับสนุนที่มาจากแพปลาได้ ชาวประมง (ลูกแพ) จึงมีการปรับตัวที่หลากหลายมากขึ้น

1. การทำประมงเชิงพาณิชย์

วิกฤติทางด้านทรัพยากรทางทะเลที่ไม่สอดคล้องไปกับต้นทุนการทำประมงที่สูงขึ้น ที่ได้ทำให้กลุ่มนายทุนประมงและชาวประมงชาวประมงเข้ามาเป็นกลไกที่สำคัญที่สุดของโครงสร้างการทำประมง นายทุนเรือประมงและชาวประมงที่ยังคงยึดการทำประมงเชิงพาณิชย์อยู่ และจับสัตว์น้ำจำนวนมากเพื่อส่งขายให้กับแปปลา ยังคงอยู่พึ่งพิงอยู่กับระบบโครงสร้างของแปปลา กลุ่มเหล่านี้จะใช้ระยะเวลาออกทำการประมงที่ไกลมากขึ้นและยาวนาน เพื่อออกจับสัตว์น้ำในเขตน่านน้ำของประเทศเพื่อนบ้านด้วยการทำความร่วมมือกัน (MOU) ในบางครั้งอาจออกทำการประมงเป็นระยะเวลา 3 เดือนขึ้นไปหรือในบางครั้งอาจออกทะเลนานถึง 6 เดือนด้วยกัน กลุ่มที่ออกทำการประมงในลักษณะเช่นนี้จะพึ่งพาอาศัย กลไกของระบบแปปลาอีกชนิดหนึ่ง คือ “เรือทัวร์หรือเรือขนถ่ายสินค้าทางทะเล” เรือทัวร์ออกไปรับผลผลิตจากลูกแพะของตนในเขตพื้นที่ทำประมงและทำการขนถ่ายสินค้าบนเรือประมงลงสู่เรือทัวร์ เนื่องจากลูกแพะไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้มากพอแก่การคุ้มค่าแก่การเข้าไปส่งสู่แปปลาที่ตั้งอยู่ในชายฝั่ง ซึ่งจะทำให้ต้นทุนในการนำเรือไปส่งสินค้าเพิ่มสูงมากขึ้น และเรือทัวร์จะทำหน้าที่ส่งเสบียง อุปกรณ์การประกอบอาหาร ตลอดจนปัจจัยการผลิต เช่น น้ำมัน ให้แก่เรือประมงที่เป็นลูกแพะ ที่ประกอบการทำประมงอยู่ในเขตต่าง ๆ กลไกนี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อประหยัดต้นทุนในการเดินทางเข้าออกระหว่างพื้นที่ทำการประมงกับแปปลาที่ตั้งอยู่ในชายฝั่งและการหมุนเวียนของผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำที่นำมาส่งในระบบตลาดได้สะดวกมากขึ้น

1.1 การปรับตัวของนายทุนเรือประมง

บรรดานายทุนเรือประมงและนายทุนเรือประมงขนาดเล็ก ที่ยังประกอบกิจการอยู่ในช่วงกลบกลาย เป็นสภาวะอ้ำว้างและเคล้งคว้างอย่างยิ่งของแรงงานที่สังกัดกับโรงงานอุตสาหกรรมประมง ยังคงพึ่งพิงอยู่กับระบบแปปลาอยู่ยังคงทำการประมงตามปกติกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์และความรู้สึกคาดหวังอยู่กับเรื่องราวของความเชื่อและดวงมากขึ้น ดังเช่นการปรารภของชาวประมงท่านหนึ่งว่า

“การออกเรือในแต่ละครั้งหากครั้งไหนดวงดีสามารถจับสัตว์น้ำได้มากก็จะสามารถปลดหนี้แปปลาหรือลืมตาอ้าปากได้บ้าง” (ชาวประมง, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2556)

เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้นายทุนเรือประมงจำเป็นต้องประกอบกิจการจับสัตว์น้ำ คือการต้นทุนที่จะต้องทำการดูรักษาเรือและเลี้ยงดูลูกเรือ ดังกล่าวของชาวประมงที่ว่า

“เพรียงกินล้าง ลูกจ้างกินบน” (ชาวประมง, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2556)

ซึ่งการจอดเรือประมงไว้โดยที่ไม่ออกทำประมงก็จะมีต้นทุนการทำประมงสะสมเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากแรงงานในการทำประมงค่อนข้างจะหายาก การจอดเรือประมงไว้นาน ๆ ก็จะเป็นภาระของเจ้าของเรือในการแบกรับต้นทุนในการจ่ายค่าจ้างและเลี้ยงดูลูกเรือในกำกับของตน และหากเรือประมงแช่น้ำไว้นานก็จะมีตัวเพรียงมาเกาะตามบริเวณใต้ท้องเรือซึ่งจะทำให้เกิดการรั่วที่บริเวณใต้ท้องเรือหรือผู้พังลงไปได้ ปัญหาดังกล่าวกลับกลายเป็นต้นทุนที่นายทุนเรือประมงเหล่านี้จะต้องรับผิดชอบ

กลุ่มนายทุนเรือประมงหรือนายทุนประมงขนาดเล็กบางส่วน พยายามลดระดับการผลิตลงเพื่อลดต้นทุนในการออกเรือ โดยการปรับปรุงเรือประมงของตนเองและเครื่องมือให้มาจับสัตว์น้ำในเขตพื้นที่อ่าวไทย เช่น จากการจับปลาสมุทรโคดมหรือเรือตกปลาหมึก

การปรับเปลี่ยนมาเป็นการจับปลาหมึกเป็นการลดต้นทุนการออกทำการประมงในพื้นที่ไกลที่ต้องใช้ต้นทุนเพื่อเตรียมตัวในการออกจับสัตว์น้ำสูง ในขณะที่เรือโคดมก็สามารถออกทำการได้ในช่วงคืนเดือนมืดหรือช่วงแรมเพราะเป็นเวลาที่สะดวกในการจับปลาหมึก ชาวประมงจะเปิดไฟที่มีแสงสว่างสูงเพื่อล่อให้ปลาหมึกเข้ามาเล่นแสงไฟแล้วทำการครอบหมึกซึ่งจะสามารถจับปลาหมึกได้มากขึ้น ด้วยลักษณะวิธีการจับปลาทำให้ชาวประมงสามารถลดต้นทุนการเดินทางได้แก่ น้ำมัน ค่ากับข้าว ค่าน้ำแข็ง ได้เป็นอย่างมาก กลุ่มนายทุนเรือโคดมหรือชาวประมงเรือโคดมบางส่วนก็ยังคงอาศัยความสัมพันธ์อยู่กับระบบแปปลาเป็นหลัก และบางส่วนก็ลงทุนในปัจจัยการผลิตด้วยทุนส่วนตัวซึ่งมิได้อาศัยความสัมพันธ์กับระบบแปปลาสามารถนำไปผลผลิตของตนออกจำหน่ายสู่ตลาดได้โดยตรง ซึ่งบริเวณสะพานปลาจะมีพ่อค้าแม่ค้าสัตว์น้ำ เข้ามารับซื้อปลาหมึกขอชาวประมงโดยตรง การกำหนดราคาก็ขึ้นอยู่กับ ชนิดของปลาหมึก ขนาดของปลาหมึก ที่ขึ้นอยู่กับกลไกราคาของตลาดในขณะนั้น (ปราสาท เนินไชย, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2556; โทน พุ่งครุ, 2528, หน้า 33-37)

1.2 แรงงาน

นายทุนประมงขนาดเล็ก ที่เคยมีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองและอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของแปปลา มีสถานะเป็นแรงงานพันธสัญญาอยู่ในโครงสร้างของแปปลา ได้สะท้อนและจินตนาการถึงความไม่มั่นคงกับการที่จะพึ่งพาอาศัย การลงทุนและการจัดการทางด้านการตลาดของระบบแปปลา จึงจำยอมลดบทบาทของตนเองที่เคยเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตและใช้แรงงานที่มีฝีมือของตนทำการออกจับสัตว์น้ำร่วมกับแรงงานบนประมงของตนเอง นายทุนน้อยกลุ่มนี้ได้ส่งมอบปัจจัยการผลิตของตนให้แก่แปปลา ด้วยการคืนเรือประมงให้กับแปปลา แล้ว ผันตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่ระบบแปปลา แล้วทำงานอยู่บนเรือประมงของตนเองแต่มีใช้

กรรมสิทธิ์ของตน ซึ่งดำรงสถานะ ใต้เรือรับจ้าง เป็นในลักษณะของแรงงานใช้ฝีมืออยู่กับแพปลา โดยจะได้รับเป็นเงินเดือนและเงินส่วนแบ่งจากผลผลิตสัตว์น้ำที่ตนจับมาได้

หน้าที่ของลูกจ้างมีฝีมือเหล่านี้ จะมีหน้าที่ควบคุมและรับผิดชอบกับกระบวนการทำประมงตามปกติ แต่ไม่ต้องรับผิดชอบต่อการลงทุนปัจจัยการผลิตเนื่องจากเรือประมงได้กลายเป็นทรัพย์สินของแพปลาไปแล้ว ดังนั้นภาระการลงทุนการออกเรือแต่ละครั้ง จะตกอยู่กับระบบแพปลา เป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย และไม่จำเป็นต้องขู่วัดตนเองเพื่อหาสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณมากที่สุด เพื่อเพิ่มชำระหนี้เงินลงทุนและดอกเบี้ยภายใต้การอุปถัมภ์ของแพปลา มีเพียงส่วนแบ่งจากการจับสัตว์น้ำเท่านั้นที่เป็นแรงจูงใจให้แรงงานมีฝีมือพยายามจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณมากเพื่ออัตราส่วนแบ่งที่สูงขึ้นไปด้วย

ลูกเรือบนเรือประมงจากเดิมที่เป็นคนไทยในภาคอีสานโดยส่วนใหญ่ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการจับสัตว์น้ำที่ออกทะเลเป็นระยะเวลายาวนานและความเสี่ยงของชีวิตแรงงานบนเรือประมง ประกอบกับการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมในประเทศ โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตภาคตะวันออกได้ทำให้แรงงานเหล่านี้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้น แรงงานคนไทยเริ่มเดินทางจากเรือประมงที่เริ่มสั่นคลอนและความมั่นคงทางด้านอาชีพด้วยปัญหาจากการลดลงของสัตว์น้ำ แล้วเริ่มเดินทางเข้าสู่แรงงานในระบบอุตสาหกรรมที่น่าจะให้ความมั่นคงกับครอบครัวของตนเองได้

แรงงานต่างด้าวได้เข้ามาเป็นแรงงานหลักบนเรือประมง นายทุนเรือประมงน้อยใหญ่ ได้ว่าจ้างแรงงานต่างด้าวเหล่านี้ ด้วยอัตราเงินเดือนที่ถูกกว่าการจ้างคนไทย แรงงานต่างด้าวส่วนใหญ่มาจากประเทศกัมพูชาที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกันทำให้การเดินทางเข้ามาสู่แรงงานในภาคการประมงชุมชนปากน้ำได้สะดวกขึ้น

2. การประมงรายย่อยในชุมชนปากน้ำประแส

2.1 พลังการผลิต

บรรดานายทุนประมงขนาดเล็กและแรงงานบนเรือประมงที่ติดหวังกับระบบการผลิตสินค้าประมงเชิงพาณิชย์ ได้หันหน้ากลับมาสู่ชุมชนด้วยการประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง ที่พึ่งพิงอยู่กับฐานทางทรัพยากรในชุมชนมากขึ้น การประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน อยู่บริเวณตามแนวชายฝั่งมีการลงทุนทางปัจจัยการผลิตที่ไม่สูงมาก ได้แก่ เรือประมง 5-7 วา ติดเครื่องยนต์เรือขนาดเล็ก และเครื่องมือทำการประมงเป็นประเภทง่าย ๆ สามารถออกทำการประมงคนเดียวได้ เช่น การวางอวน วางลอบจับปู จับปลาตามแนวชายฝั่งหรือบริเวณแม่น้ำประแส และการวาง

เครื่องมือจับสัตว์น้ำประเภทประจำที่บริเวณหน้าบ้าน ได้แก่ การยกยอสัตว์น้ำประเภทปลา กุ้งเคย การเลี้ยงปลาเลี้ยงหอยตามชายฝั่ง บริเวณแม่น้ำลำคลอง

ขณะที่ต้นทุนผันแปรการผลิตของวิธีการประมงพื้นบ้านจะมีต้นทุนในการออกทำประมงสามารถจำแนกเป็นต้นทุนที่ชาวประมงพื้นบ้านต้องจ่ายเป็นประจำทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของการออกจับสัตว์น้ำอีกด้วย ได้แก่ ค่าน้ำมันสำหรับเรือขนาดเล็กประมาณ 4-5 วา จะอยู่ประมาณ 200-300 บาทต่อหนึ่งวัน และต้นทุนผันแปรอีกชนิดหนึ่งคือ ค่าซ่อมบำรุงเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ได้แก่ อวนปู อวนกุ้ง จะมีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นก็ต่อเมื่อเครื่องมือเหล่านั้นสามารถจับสัตว์น้ำเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็จะสอดคล้องไปกับรายได้ที่มากขึ้นตามประมาณการจับได้ ขณะที่ต้นทุนค่าใช้จ่ายสำหรับซ่อมเครื่องมือประมงจะอยู่ในระดับที่ชาวประมงพื้นบ้านสามารถยอมรับได้ เช่น ค่าซ่อมอวนปู อวนกุ้ง ซึ่งมีความยาวกว่า 15 เมตร จำนวน 3 ผืน จะมีค่าใช้จ่ายประมาณ 600 บาท ต่อการซ่อมหนึ่งครั้ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อพิจารณาถึงต้นทุนรายรับและรายจ่ายในการออกจับสัตว์น้ำของชาวประมงพื้นบ้าน สามารถเพียงพอกับการดำรงชีพของครอบครัวผู้ประกอบการอาชีพประมง

ความทันสมัยของเรือและเครื่องยนต์ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำสำหรับการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำให้ชาวประมงสามารถออกหาสัตว์น้ำได้ด้วยตัวคนเดียวได้ ออกจับสัตว์น้ำได้ทุกวัน เช่น ในขณะที่ชาวประมงไปกู้วนเพื่อนำปูมาจำหน่าย ก็จะไปวางอวนปูพร้อม ๆ ไปด้วย เนื่องจากการวางอวนปูจะต้องปล่อยอวนทิ้งไว้ประมาณ 12-24 ชั่วโมง ชาวประมงจึงไปกู้วนสัตว์น้ำที่ได้มาจากการวางอวน ชาวประมงจะนำผลผลิตที่ได้มาจากทะเลกลับสู่บ้าน ขณะที่แรงงานในครอบครัว จะทำหน้าที่จัดการจำแนกแยกแยะผลผลิตที่หัวหน้าครอบครัวหรือบุคคลในครอบครัวที่เป็นเพศชายดักจับมาได้ รวมทั้งจัดการแปรรูปผลผลิตทางด้านการประมงด้วยเช่น การแปรรูปเคยมาเป็นกะปิ หรืออาจเป็นการใช้แรงงานร่วมกับครัวเรือน ลูกที่อยู่ในวัยเรียนสามารถทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ภายในบ้านได้ นอกจากจะมีหน้าที่เรียนหนังสือแล้ว ยามว่างจะเข้ามาใช้แรงงานร่วมกับครอบครัว เช่น วันหยุดประจำสัปดาห์หรือในช่วงปิดเทอมระหว่างการศึกษา ขณะที่แรงงานครอบครัวที่จบการศึกษาระดับสูงก็จะเข้าสู่ระบบการจ้างงานของโรงงานอุตสาหกรรมหรือหาทุนเพื่อการศึกษาที่ดีาก็จะกลับมาเป็นแรงงานหลักทางการประมงของครอบครัว รายได้ที่มาจากการทำประมงพื้นบ้านจะเพียงพอแก่การเลี้ยงชีพของบุคคลในครอบครัว

2.2 ความสัมพันธ์ทางการผลิต

จากการพึ่งพาอาศัยแรงงานภายในครอบครัวของชาวประมงพื้นบ้าน ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นภายในครอบครัว รูปแบบลักษณะการใช้แรงงานอาจมีการแบ่งแยกหน้าที่กันทำแบบชายหญิง ฝ่ายชายออกแรงลงเรือออกจับสัตว์น้ำ ขณะที่ฝ่ายหญิงและครอบครัวจ

มีหน้าที่จำแนกแยกแยะสัตว์น้ำที่หามาได้ และหน้าที่สำคัญของฝ่ายหญิงคือ การจัดการผลผลิต สัตว์น้ำออกสู่ตลาด ชาวประมงพื้นบ้านจะนำสัตว์ที่ตนจับมาได้ ขึ้นที่ท่าเรือของสมาคมชาวประมง ปากน้ำประแส โดยที่ชาวประมงพื้นบ้านจะเสียค่าเหยียบท่าหรือค่าใช้บริการท่าเรือในอัตราที่ถูก ท่าเรือของสมาคมกลายเป็นศูนย์รวมของผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำของชาวประมงและเป็นศูนย์รวมขอ พ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาซื้อสัตว์น้ำของชาวประมงได้โดยตรง ผู้หญิงจะทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือจัดกา ทางด้านการตลาด ต่อรองทางด้านราคา กับบรรดาพ่อค้าแม่ค้าและนักท่องเที่ยวที่ต้องการผลผลิต ดังนั้นรายได้ที่มาจากการขายสินค้าทางประมงของชาวประมงพื้นบ้านจะขึ้นอยู่กับ ปริมาณผลผลิตที่ตนเองหามาได้ เช่น ปู ปลา กุ้ง สิ้นค้าเหล่านี้ถูกนำมาจำหน่ายผ่านพ่อค้าแม่ค้า เพื่อออกสู่ตลาดภายในและตลาดนอกชุมชน รายได้หลังจากหักค่าต้นทุนการออกเรือแล้วจะ เหลือเพียงพอต่อการดำรงชีวิตของครอบครัวหนึ่ง ดังในคำบอกเล่าของชาวประมงที่ประกอบอาชีพ จับปูม้าว่า สามารถจับปูได้ปริมาณขั้นต่ำวันละ 15 กิโลกรัม จนกระทั่ง 40 กิโลกรัม ราคาของปูจะ ถูกคำนวณ จากขนาดของปู ปูที่มีขนาดกระดองตั้งแต่ขนาด 8 ซม. เป็นปูที่มีขนาดใหญ่ (ธรรมดา) จะมีราคาประมาณกิโลละ 100 บาท ขณะที่ปูที่มีขนาดจัมโบ้ ขนาดกระดองตั้งแต่ 10 ซม. ขึ้นไป จะมีราคาประมาณกิโลละ 150 บาท ดังนั้นถ้าคำนวณรายได้ขั้นต่ำที่ชาวประมงพื้นบ้านสามารถจับ ปูม้ามาจำหน่ายได้ เป็นจำนวนเงิน 1,500 บาทต่อหนึ่งวัน ชาวประมงพื้นบ้านส่วนหนึ่งที่วาง เครื่องมือจับสัตว์น้ำหน้าบ้านของตนเอง ได้แก่ ยอ เพื่อจับเคยในแต่ละปีจะมีฤดูกาลจับเคย ชาวประมงสามารถจับได้ในระดับสูงตั้งแต่ 1 ตันจนถึง 3 ตัน ขึ้นไป ซึ่งเคยจะมีกิโลกรัมละ 25 บาท เมื่อพิจารณาจากรายได้จะเห็นได้ว่าการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ที่ชาวประมงสามารถออก เรือเพื่อจับผลผลิตสัตว์น้ำได้ด้วยตัวเองหรือใช้แรงงานในครอบครัวสามารถจะเลี้ยงดูครอบครัวขอ ตนเองได้ (ชาวประมง, สัมภาษณ์, 4 เมษายน 2556; ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าว ไทยฝั่งตะวันออก, 2554, หน้า 32)

ลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตของชาวประมงพื้นบ้าน จะร่วมทำการประมงกัน ในครอบครัวเป็นหลัก รายได้เป็นที่น่าพอใจจึงทำให้บุตรและคนในครอบครัวของชาวประมงมี ความต้องการจะสานต่ออาชีพประมงพื้นบ้านที่เป็นกิจการในครัวเรือน เด็กหนุ่มสาวที่เคยเข้าไป

---

* ท่าเรือของสมาคมชาวประมงปากน้ำประแส ในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ตั้งและทำหน้าที่เป็นเพียงท่าเทียบเรือ และขึ้นผลผลิตสัตว์น้ำของชาวประมงพื้นบ้านเท่านั้น เนื่องจากท่าเรือเดิมที่เป็นของสมาคม (เก่า) ได้ถูกนายทุน ขนาดใหญ่เข้าซื้อหุ้นจนหมด จึงเปลี่ยนจากหุ้นส่วนของชาวประมงกลายเป็นเอกชนเป็นเจ้าของปัจจุบันเป็นแพ ปลาของเอกชน

ขายแรงงานให้โรงงานอุตสาหกรรม เริ่มเดินออกจากโรงงานแล้วมุ่งหน้ากลับสู่ชุมชนเพื่อทำการผลิตร่วมกันภายในครอบครัว ดังในคำอธิบายของชาวประมงพื้นบ้านท่านหนึ่งว่า

“ทำประมงแบบนี้ (ประมงพื้นบ้าน) รายได้วันหนึ่งหลังจากหักค่าใช้จ่ายต่อวันแล้วก็เหลือประมาณตัว ๆ ก็ 600-700 บาท ตอนไหนช่วงปลา ฟูเข้า ตรงกับช่วงเทศกาล ก็ขายได้เยอะหน่อย อย่างเช่นเมื่อสงกรานต์ครั้งที่แล้ว ขายสามวันก็ประมาณหนึ่งหมื่นบาท ทำโรงงานอุตสาหกรรมจะมีรายได้สูงขนาดนี้หรือเปล่า ! วันละ 300 บาททำทั้งวันทั้งคืนไม่มีเวลาพัก ส่วนใหญ่ชาวบ้านก็มาทำประมงพื้นบ้านกันเยอะ” (ชาวประมง, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2556)

ฐานทรัพยากรทางธรรมชาติกลายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ได้จากทรัพยากรทางทะเลได้พอเพียงและสอดคล้องไปกับต้นทุนรายจ่ายที่ตนต้องลงทุน รายได้ที่ทำมาได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายของครัวเรือน สามารถเก็บเป็นเงินออมเพื่อการขยายสู่การลงทุนทางด้านอื่น เช่น การศึกษาของบุตร เป็นต้น

เส้นทางเลือกของชุมชนประมงปากน้ำประแส

การศึกษาความเป็นมาของชุมชนปากน้ำประแสด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทำให้เห็นเรื่องราวของชาวบ้าน ผู้คนที่มิได้ชีวิตโดยการพึ่งพาอาศัยอยู่กับระบบนิเวศอันเป็นแหล่งผลิตอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แหล่งผลผลิตให้ชาวบ้านได้ใช้เพื่อเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนในระบบเงินตราสามารถเลี้ยงดูคนในครอบครัวได้ และเป็นพื้นที่ปัจจัยการผลิตเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนอีกส่วนหนึ่งที่กำลังล่องเรือประมงอยู่ท่ามกลางทะเลที่กว้างไกล ด้วยความหวังว่าวันนี้ถ้าโชคดีสามารถจับปลาทะเลได้มากก็จะทำให้ชาวประมงและครอบครัวสามารถลืมตาอ้าปากได้บ้าง จากในข้างต้นสามารถจำแนกแนวทางเพื่อเสนอการพัฒนาได้ 2 ด้าน คือ แนวทางการพัฒนาการจัดการและปรับปรุงโครงสร้างทางด้านการประกอบอาชีพประมงทั้งระบบ และแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส

1. แนวทางการจัดการและปรับปรุงโครงสร้างการประมงทางทะเล

การทำความเข้าใจกับปัญหาการประมงทางทะเลของไทยเพื่อจะนำมาสู่แนวทางการจัดการประมง จากการศึกษาจะเห็นได้ว่าปัญหาหลักซึ่งเป็นพื้นฐานของการประมงคือ ปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำตามธรรมชาติที่ลดจำนวนลง อันเป็นผลมาจากพฤติกรรมการจับสัตว์น้ำ ชาวประมงที่มีมาตั้งแต่ในอดีต การเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรทางธรรมชาติได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางด้านการประมงแทบทุกส่วน ชาวประมงจำเป็นต้องลงทุน ลงแรง เพิ่มขึ้นเพื่อรักษาระดับการจับสัตว์น้ำให้คงที่หรือมากขึ้น ชาวประมงแทบทุกรายจะต้องแบ

รับภาระกับความเสี่ยงในการประกอบอาชีพมากขึ้น ชาวประมงหลายรายไม่สามารถแบกรับภาระต้นทุนที่สูงขึ้นและหมดแรงกำลังที่จะดำเนินธุรกิจของตนเองต่อไป

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบโครงสร้างของการประมงทางทะเลคือ ชาวประมงส่วนใหญ่อยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของระบบแพปลา ที่เป็นผู้ผูกขาดปัจจัยการผลิตทางด้านการประมงและผูกขาดระบบตลาดไว้ที่ตัวแพปลาเพียงผู้เดียวและชาวประมงจะเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงกับราคาสัตว์น้ำที่มีการขึ้นลงในแต่ละครั้งด้วยการถูกกดราคาจากแพปลา ซึ่งจะเห็นได้ว่าระบบแพปลาคือกำแพงที่ปิดกั้นไม่ให้ชาวประมงเข้าถึงปัจจัยการผลิตของตนเองและไม่สามารถเข้าถึงระบบตลาดและกลไกทางด้านสินค้าสัตว์น้ำได้ ความรู้ทางด้านการตลาดถูกผูกขาดไว้ที่แพปลา

ดังนั้นแนวทางการจัดการและพัฒนาการประมง นอกจากที่จะให้ความสำคัญทางด้าน การอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลด้วยการควบคุมตามแนวทางของรัฐคือ การกำหนดปริมาณเรือประมง และเครื่องมือจับสัตว์น้ำ การห้ามจับสัตว์น้ำในฤดูกาลที่มีการแพร่พันธุ์ นอกจากนี้ควรหันมาให้ความสำคัญการจัดการโครงสร้างของระบบการประมงด้วย

ควรมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อมาทำหน้าที่และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของโครงสร้างการประมง รัฐควรเข้ามามีบทบาทในการจัดตั้งสนับสนุนให้มีสถาบันเพื่อสนับสนุนกิจการของธุรกิจการประมง ดังเช่น การจัดการประมงในประเทศญี่ปุ่น โดยรัฐที่ได้สนับสนุนให้เกิดสมาคมประมง (Fishermen's associations) ในปี พ.ศ. 2529 เพื่อให้ชาวประมงได้รวมกันเป็นสมาคมเพื่อแก้ปัญหาในประเทศ และแสดงสิทธิเข้าจัดการพื้นที่ทำการประมงด้วยตนเองภายใต้ข้อกำหนดของสมาคมที่ชาวประมงร่วมกันจัดตั้งขึ้น ต่อมารัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายที่ให้อำนาจแก่สมาคมประมงเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประมงด้วย ระยะเวลาต่อมาสมาคมประมงได้เปลี่ยนเป็นการดำเนินงานรูปแบบสหกรณ์ประมง (อภิวัฒน์ กำลังเอก, 2544, หน้า 106)

จากการได้แนวคิดการจัดการแบบสหกรณ์ในต่างประเทศและที่สำคัญคืออุปสรรคปัญหาที่ชาวประมงในประเทศญี่ปุ่นต้องเจอคือการเป็นหนี้ของชาวประมง การกำหนดราคาและปัญหาจากพ่อค้าคนกลาง รัฐบาลญี่ปุ่นได้สนับสนุนให้สหกรณ์ประมงดำเนินธุรกิจด้านการตลาดค้าสัตว์น้ำด้วย เพื่อขจัดพ่อค้าคนกลาง (อภิวัฒน์ กำลังเอก, 2544, หน้า 107; อุทธฤทธิลิก, 2545, หน้า 190)

บทบาทหน้าที่ของสหกรณ์การประมงจะมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ข้อด้วยกันคือ (อภิวัฒน์ กำลังเอก, 2544, หน้า 107)

1. การจัดการด้านการประมง เนื่องจากสหกรณ์การประมงจะมีกระจายอยู่ตามเขตการประมง รัฐบาลจะมอบหมายให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเข้าไปดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการมีจำนวน 16 คน คัดเลือกมาจากชาวประมง 9 คน และผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้ง 7 คน ทำหน้าที่จัดทำแผนการประมงในเขตที่ตนเองรับผิดชอบ รวมทั้งแผนการใช้ทรัพยากรของสหกรณ์ประมงภายในจังหวัด รวมถึงระเบียบการจัดสรรสิทธิการทำประมงให้กับสมาชิกสหกรณ์ที่มีความตั้งใจทำประมงอย่างดีที่สุดในพื้นที่ที่ทำประมงที่ได้รับสิทธิให้รับผิดชอบ (อภิวัฒน์ กำลังเอก, 2544, หน้า 107; อุทธร ฤทธิลิก, 2545, หน้า 191)

2. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ธุรกิจตลาดสินค้าสดวันน้ำ ธุรกิจการจัดห เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการประกอบการประมง ธุรกิจรับฝากเงินและให้สินเชื่อ ธุรกิจการให้บริการด้านอื่น ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับภาษี การประกันภัย เป็นต้น ตลอดจนดำเนินธุรกิจในการประกอบประมงของสหกรณ์เอง

3. กิจกรรมด้านการศึกษาและการฝึกอบรมให้แก่สมาชิกทางด้านโครงสร้างการบริหารของสหกรณ์การประมง ซึ่งเป็นองค์กรที่อยู่ในระดับท้องถิ่น และมีคณะกรรมการชุดย่อยเข้ามาเสนอความคิดเห็นเพื่อประกอบการตัดสินใจ คณะกรรมการชุดย่อยมีการจัดตั้งขึ้นตามประเภทของกลุ่ม เช่น กลุ่มการใช้เครื่องมือประมง กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้หญิง เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้จะเป็นตัวแทนพื้นฐานให้คำปรึกษาแก่สมาชิกชาวประมง ทั้งยังทำหน้าที่อภิปรายเกี่ยวกับผลประโยชน์ส่วนรวม การจัดทำแผนกิจกรรมประมง อาชีพเสริม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรเพื่อความยั่งยืน นอกจากนี้โครงสร้างของสหกรณ์ประมงในท้องถิ่นยังมีการเชื่อมโยงกับองค์กรในระดับจังหวัดคือ ชุมนุมสหกรณ์ในระดับจังหวัด (สมาคมสหกรณ์ประมงในชั้นมัธยม) และชุมนุมสหกรณ์ในระดับชาติ (สมาคมสหกรณ์ประมงในชั้นมัธยม)

ในพื้นฐานการจัดการองค์กรดังในกรณีของสหกรณ์ประมงในประเทศญี่ปุ่นคือ การให้ชาวประมงได้เข้าควบคุมการจัดการด้วยตนเองบนพื้นฐานของความสมัครใจ โดยอาศัยการควบคุมจากรัฐบาลน้อยที่สุด หรือรัฐบาลควรเป็นผู้สนับสนุนมากกว่าที่จะทำหน้าที่ควบคุม และสหกรณ์จะทำหน้าที่จัดทำแผนการทำประมง ด้วยวัตถุประสงค์คือความยั่งยืนในทรัพยากรทางการประมงเป็นหลัก การดำเนินกิจกรรมทางการตลาดของสหกรณ์ประมงทำให้ได้รับประโยชน์ในเรื่องของราคาผลผลิตที่มีเสถียรภาพ ซึ่งจะนำไปสู่การลดช่องว่างความแตกต่างรายได้ของชาวประมง และสหกรณ์ยังมีหน้าที่ใกล้เคียงความขัดแย้งด้วยวิธีการพูดคุย โดยที่ประธานกลุ่มจะพยายามหาทางออกร่วมกัน รวมทั้งเรียกร้องให้สมาชิกนึกถึงอุดมการณ์ของสหกรณ์ที่ต้องดำเนินการอย่างเรียบง่าย (อภิวัฒน์ กำลังเอก, 2544, หน้า 111)

ดังนั้นการมีองค์กรหรือสถาบัน ที่เป็นเครื่องมือหรือกลไกของชาวประมง ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างการประมงในประเทศไทย และประเด็นหนึ่งคือการปรับเปลี่ยนมุมมองปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวประมงโดยส่วนใหญ่จะมองเพียงมุมเดียว คือ บัณฑิตการผลิดที่มีราคาสูง โดยเฉพาะน้ำมัน และนำมาสู่การเรียกร้องจากรัฐเพื่ออุดหนุนซึ่งอาจเป็นวิธีการแก้ปัญหาอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการแก้ปัญหาในระยะสั้น ๆ เพราะฉะนั้นการมองปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวประมงควรมองทั้งโครงสร้างและกระบวนการซึ่งจะต้องมีมุมมองที่มากกว่าหนึ่งมิติและมองความซับซ้อนของปัญหาซึ่งอาจจะทำให้เห็นภาพความจริงที่เกิดขึ้นจนสามารถนำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส

จากการศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแสจะเป็น 2 ลักษณะคือ หนึ่ง การพัฒนาตามแนวยุทธศาสตร์ โดยมีรัฐท้องถิ่นเป็นหัวหอกสำคัญ รัฐพยายามสร้างประแสให้กลายเป็นเมืองท่องเที่ยวโดยอ้างอิงถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่า การดำเนินกิจกรรมของรัฐท้องถิ่นได้ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ยังสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ การจัดทำผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น ชาใบชาลู่ ปลากรอบสามรส การส่งเสริมให้มีสถานที่จำหน่ายสินค้าและอาหารใหม่มากขึ้น เผยแพร่ประเพณีอันเก่าแก่ให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง อย่างไรก็ตามแนวทางการพัฒนาชุมชนและเศรษฐกิจ กลับอยู่ภายใต้ร่มใหญ่ของระบบการท่องเที่ยวภายในชุมชน ที่จะต้องทำการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ แสวงหาพื้นที่สาธารณะ แล้วแสดงตัวตนของชุมชนปากน้ำประแสเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการท่องเที่ยว ท่ามกลางระยะเวลาที่ชุมชน ท้องถิ่นอื่น ๆ ก็ได้ทำการผลิตวัฒนธรรมออกขายเป็นสินค้าเช่นกัน

การพัฒนาชุมชนปากน้ำประแส อาจไม่ยั่งยืนหรือมีระยะเวลายาวนานมากขึ้น เนื่องจากชุมชนจะต้องพึ่งพิงอยู่กับปัจจัยภายนอกเป็นหลัก เช่น นักท่องเที่ยว สถานการณ์ทางเศรษฐกิจในระดับมหภาคที่เอื้ออำนวยต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวของผู้คน บัณฑิตดังกล่าวได้เป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีเพียงมิติเดียวคือการท่องเที่ยว

สองแนวทางการพัฒนาตามแนวทางของภาคประชาชน/กลุ่มเครือข่าย อาจจะไม่ตรงมากนักกับความหมายของการพัฒนาที่เราคุ้นเคย แต่หากใช้ในความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน บนฐานทรัพยากรของท้องถิ่น การเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านเป้าหมายหนึ่งคือการรักษาทรัพยากรของท้องถิ่นที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ร่วมกัน ชาวบ้านในชุมชนและเครือข่ายลุ่มน้ำได้ทำ อาจกล่าวได้ว่าการพึ่งตัวเองและทรัพยากรทางธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้หากปราศจากการท่องเที่ยว ประเพณี วัฒนธรรมที่ถูกแปรสภาพเป็นสินค้า ระบบทรัพยากรที่ถูก

สมบูรณ์จะกลายเป็นความยั่งยืนและยาวนาน เมื่อเศรษฐกิจของครอบครัวมีความมั่นคงและแข็งแรงจะสามารถทำให้เศรษฐกิจชุมชนเข้าสู่การเป็นส่วนหนึ่งของระบบกระแสหลักได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า “แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของชาวบ้านได้ดำเนินมาถูกทางมากขึ้น คือ ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองบนฐานทรัพยากรของท้องถิ่น”

แนวทางการพัฒนาระหว่างรัฐท้องถิ่นกับภาคประชาชน มิใช่เป็นความขัดแย้งแต่อย่างใด แต่กลับกลายเป็นการพัฒนาทรัพยากรร่วมกัน บนความหมายที่แตกต่างกัน “รัฐท้องถิ่นให้ความหมายทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นพื้นที่หนึ่งเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์และจะต้องได้รับการอนุรักษ์” ขณะที่ชาวบ้านมอง “ทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นแหล่งพึ่งพิงและเป็นฐานของการดำเนินชีวิตของชุมชน” ฐานคิดทั้งสองกลุ่มที่สอดคล้องกันคือ “การรักษาทรัพยากรเพื่อส่วนรวม” ถึงแม้กระบวนการวิธีการจัดการทรัพยากรจะแตกต่างกันก็ตาม

สรุป

ท่ามกลางวิกฤติรอบด้านที่รายล้อมอยู่รอบชุมชน ปริมาณทรัพยากรทางทะเลที่ลดน้อยถอยลง สภาพแวดล้อมที่ชาวประมงใหญ่น้อยไม่สามารถหามาขายได้ ได้ปรับตัวมาสู่การพึ่งพิงทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น การกระจายอำนาจของรัฐได้ทำให้รัฐท้องถิ่นได้ผลิต/สร้างหรือฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าเชิงวัฒนธรรมออกสู่ภายนอก อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน ผ่านกระบวนการสื่อสารเพื่อช่วงชิงพื้นที่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อรองรับการปรับตัวและปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวบ้านในชุมชน มาสู่การเกาะเกี่ยวอยู่กับฐานทางวัฒนธรรมและทรัพยากรของท้องถิ่นมากขึ้น การขยายตัวของระบบทุนได้เริ่มเข้ามาเบียดขับพื้นที่ทางทรัพยากรของชุมชน ชาวบ้านจึงเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้อง/จัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง เกิดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำโดยมีทรัพยากรลุ่มน้ำเป็นแกนกลาง

ขณะที่นายทุนเรือประมงใหญ่เล็กบางส่วนได้ผันตัวเองลงสู่การเป็นลูกจ้างในระบบแปปลาแล้วมาเป็นไต้เรือรับจ้างบนเรือประมงของตนเอง ขณะที่บรรดานายทุนเรือประมงที่อยู่ในความอุปถัมภ์ของแปปลา ยังคงประกอบกำกับการประมงด้วยความคาดหวังและพึ่งพิงอยู่กับโชคชะตาอีกและการลดระดับการผลิตลงเพื่อการประหยัดต้นทุนในการออกเรือและหันมาประกอบการประมงอยู่ในพื้นที่อ่าวไทย และกลุ่มชาวประมงรายย่อยได้เข้ามาใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของชุมชนด้วยเครื่องมือจับสัตว์น้ำขนาดเล็กร่วมกับคนในครอบครัว เพื่อจัดการผลผลิตที่หามาได้แลระบบตลาด

แนวทางการพัฒนาของชุมชนปากน้ำประแสจะต้องประกอบไปด้วยกัน 2 ส่วนคือ
หน่วยงานรัฐควรเข้ามาจัดตั้งจัดการองค์รมาเพื่อทำหน้าที่รวบรวมปัจจัยการผลิตและการ
ระบบตลาดผลิตภัณฑ์ทางทะเลแทนชาวประมงอย่างแท้จริงเพื่อปกป้องปัญหาที่เกิดจากพ่อค้าคน
กลางทางการประมงและแนวทางการพัฒนาชุมชนปากน้ำประแสถูกแยกออกเป็น 2 แนวทางคือ
แนวทางที่รัฐท้องถิ่นมีบทบาทนำและการพัฒนาที่ภาคประชาชนเป็นฝ่ายเคลื่อนไหว ดังนั้น
ข้อเสนอการพัฒนาควรเป็นแนวทางที่เป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่าง รัฐท้องถิ่นและภาค
ประชาชน โดยให้บทบาทการเคลื่อนไหวที่ชาวบ้านเป็นหลัก

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University